

İRAN-ABD İLİŞKİLERİ: ABD'NİN ORTAK KAPSAMLI
EYLEM PLANINDAN AYRILMASI (2015-2020)

Seçil ÖZDEMİR*

Makale Geliş Tarihi-Received: 25.04.2021
Makale Kabul Tarihi-Accepted: 24.10.2021
DOI: 10.37093/ijisi.927518

741

IJSI 14/2
Aralık
December
2021

ÖZ

İran İslam Cumhuriyeti'nde (İran) 2017 seçimleri ardından Hasan Ruhani ikinci kez Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Ruhani'nin seçim süreci ve sonrasında İran-Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ilişkilerinde uzlaşmacı söylemlerin sürdürülmesinin zorlaştığı bir döneme girilmiştir. İran-ABD ilişkilerinde yükselen gerilim bölgesel politikalara yansımış ve başta Suriye, Irak, Lübnan, Yemen olmak üzere bölgesel aktörler arasında rekabeti artırmıştır.

ABD'de Barack Obama yönetimi İran-ABD ilişkilerinde diplomasi seçeneğini ön plana çıkarmasına rağmen Donald Trump yönetimi haydut devlet söylemine dönmüş, bu durum taraflar arasındaki gerilimin tırmanmasına etki etmiştir.

Seçim vaatlerinden biri Ortak Kapsamlı Eylem Planı'ndan (Nükleer Anlaşma) - The Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA) ABD'yi kurtarmak olan Trump göreve geldiğinde bu sözünü tutmuştur. ABD Başkanı, İran'ı maksimum baskı politikasıyla beklentilerine uygun bir müzakereye ikna etmeye çalışmıştır. Buna karşın İran yönetiminin

* Dr., Bartın Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Bartın/Türkiye. secilozdemirr@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0488-1314>.

maksimum direniş politikası taraflar arasında uzlaşmayı zorlaştırmıştır. İran-ABD ilişkileri Kasım Süleymani suikastini takip eden süreçte Irak coğrafyasında seyreden bir çatışma ile savaşın eşiğine gelmiştir.

Bu çalışmada ABD'nin Nükleer Anlaşmadan ayrılması sonrasında İran-ABD ilişkilerinde diplomasiye uzaklaşmasını değerlendirmek ve bölgesel güvenliğin sürdürülebilmesi için diplomasi seçeneğinin etkisini vurgulamak amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: ABD, İran, Hasan Ruhani, Nükleer Anlaşma, Ortak Kapsamlı Eylem Planı (KOEP).

**İRAN-US RELATIONS: THE UNITED STATES
WITHDRAWAL FROM THE JOINT COMPREHENSIVE
PLAN OF ACTION (2015-2020)**

ABSTRACT

Following the 2017 presidential elections in the Islamic Republic of Iran (Iran), Hassan Rouhani was elected as the President of Iran for the second time. During and following the Rouhani's election process, a period started in which it became difficult to maintain conciliatory rhetoric between Iran and the United States of America (US). The rising tension in the Iran-US relations was reflected in regional policies and increased rivalry among the regional actors, especially Syria, Iraq, Lebanon, and Yemen.

Although the Barack Obama administration in the US had brought the diplomacy option to the forefront in Iran-US relations, the Donald Trump administration adopted the rogue state rhetoric, which led to the escalation of the tension between the parties.

Trump, one of whose election promises was to save the United States from The Joint Comprehensive Plan of Action /Nuclear Agreement (JCPOA), kept this promise when he took the office. The US President tried to persuade Iran of a negotiation that was in line with the expectations of the US through maximum pressure policy. In response to this, the maximum resistance policy of the Iranian administration have been resulted with difficulties of reconciliation for the parties. For the period following the assassination of Qassem Soleimani, Iran-US relations came to the brink of war with the conflict inside the borders of Iraq.

In this study, it is aimed to evaluate the departure of Iran-US relations from diplomacy after the US's withdrawal decision from the Nuclear Agreement and to emphasize the effect of diplomacy option in order to maintain regional security.

Keywords: USA, Iran, Hassan Rouhani, Nuclear Agreement, JCPOA.

GİRİŞ

İran-ABD ilişkileri İran Devrimi sonrasında uyumsuzluk ve kriz düzleminde ilerlemektedir. İran Devrimi alt yapısında Batı karşıtlığı önemli sebeplerden biridir ve devrim sonrasında İran-ABD ilişkilerinin olumsuz seyrinde etkilidir.

İran'da Pehlevi Hanedanlığı Dönemi (1925-1979) İran-ABD ilişkilerinin ilerlediği dönemdir. 1953'te Muhammed Musaddık'ın devrilmesi sürecinde M.Rıza Şah tahtını korumuştur. Buna karşın ABD'nin İran siyasetinde yaptırımlarla sağladığı kontrol ve etki mekanizması onu endişelendirmiştir ancak tahtını korumak ve İran'a yönelik planlarını gerçekleştirebilmek için ABD desteğine ihtiyaç duymuş ve hatta bu desteği amaç haline getirmiştir.

ABD ise İran'a yönelik politikasında gerilimli süreçlerde yaptırım/baskı kartını kullanarak Musaddık döneminde olduğu gibi bir tehdit oluşturabileceği, bu şekilde savaşmadan istediği sonucu elde edebileceği imasını sıklıkla tekrarlamıştır. Böylece İran halkında dış aktörlere güvenilemeyeceği düşüncesinin canlı kalmasına ve İran yöneticilerinin dönem dönem sergiledikleri uyuşmazlıklara gerekçe oluşturmuştur. Bu sebeple İran halkı adalet, demokrasi, ekonomik haklar konusunda beklentileri için Tahran yönetimine tepki gösteriyor olmasına rağmen nükleer çalışmalar gibi İran'ın temel kaynaklarının korunması konusu İran halkı için bir gurur meselesi olmuştur (Zarif, 2014).

Bu çalışmada Hasan Ruhani'nin cumhurbaşkanlığı döneminde Nükleer Anlaşma/Ortak Kapsamlı Eylem Planı* ekseninde ABD-İran ilişkilerine odaklanılmıştır. 1957'de başlayan İran-ABD Nükleer işbirliğinden Nükleer Anlaşma'ya giden sürece kadar ilişkilerin tarihi alt yapısına genel çerçevesiyle ilk bölümde yer verilmiştir.

Donald Trump'ın ABD'yi Nükleer Anlaşma'dan çekmesi sonrasında İran-ABD ilişkileri ve taraflar arasındaki gerilimin bölgesel yansımaları çerçevesinde araştırma şekillendirilmiştir. Çalışmada,

* Ortak Kapsamlı Eylem Planı (KOEP) / *The Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA) Çalışmanın bütününde Nükleer Anlaşma olarak kullanılmıştır.*

*İran-ABD İlişkileri: ABD'nin Ortak Kapsamlı Eylem Planından
Ayrılması (2015-2020)*

ABD'nin İran'a yönelik yaptırımları yeniden uygulamaya koyması, Basra Körfezi'nde artan gerilim, Kasım Süleymani'nin öldürülmesi, devlet dışı/vekil aktörler vasıtasıyla İran-ABD geriliminin Irak coğrafyasında yoğunlaşması değerlendirilmiş ve 2017'den itibaren İran-ABD ilişkilerinde kademeli olarak artan gerilim bu meseleler çerçevesinde incelenmiştir.

İran-ABD bölgesel sorunlar, uzlaşmazlıklar ve gerilimler konusunda birbirlerini suçlamaktadır. Her iki aktör de bölgesel etkilerini artırırken bir diğerini tehdit olarak sunma avantajından faydalanmakta mıdır? Nükleer Anlaşma ve bu konuda diplomasi yolunun takip edilmesi İran'a hangi avantajları sağlamıştır? ABD'nin anlaşmadan çekilmesi İran'ı Trump'ın istediği yönde bir anlaşmaya ikna etmesine olanak vermiş midir? İran'ın maksimum direniş politikası Washington yönetiminin ikna olmasını sağlamış mıdır? ABD'nin Nükleer Anlaşma'dan çekilerek yaptırımları artırması ve İran'ın karşı baskı stratejisi ile bölgesel terörizmin yükselmesi arasında bir paralellik var mıdır? Sorularına bu çalışma ile cevap aranmıştır.

1. İRAN-ABD: NÜKLEER İŞBİRLİĞİ TEMELLERİ

İran, petrol tesisleri gibi nükleer çalışmalarına da Batı desteği ile alt yapı oluşturmuştur. 1957'de ABD ve İran tıbbi alanda nükleer teknolojinin kullanımını teşvik etmek için işbirliğini kabul ederek sivil nükleer işbirliği alanında bir anlaşma imzalamıştır. Bu, ABD Başkanı Dwight Eisenhower'ın 'Barış İçin Atomlar / *Atoms for Peace*' programının bir parçasıdır. Ardından Lyndon B. Johnson döneminde nükleer reaktör kurulumu ve onu çalışır durumda tutmaya yetecek kadar yüksek oranda zenginleştirilmiş uranyum yakıtın tedarik edilmesi kararıyla anlaşma genişletilmiştir (Ghazvinian, 2020: 308). 1967'de bir Amerikan şirketi Tahran Nükleer Araştırma Merkezi/*Tehran Nuclear Research Center* kurulumu için yardım etmiştir (Zarif, 2007: 80). Richard Nixon'un başkanlığı döneminde M.Rıza Şah, ABD'nin işbirliği sayesinde İran'ın 2000 yılına kadar yirmi üç bin megavatlık toplam kapasiteye sahip yirmi üç nükleer santral inşa edeceğini duyurmuştur (Ghazvinian, 2020). 1973'te ABD merkezli Stanford Araştırma Enstitüsü'nün İran'ın nükleer enerji ihtiyacı ve nükleer santrallerin yapılmasını tavsiye eden araştırmasının ardından İran-ABD arasında nükleer işbirliği ivme kazanmıştır. Bu duruma etki eden önemli bir faktör İran'ın petrol dışı

enerji tabanının güçlendirilmesi ihtiyacının ABD tarafından gerekli görülmesidir (Zarif, 2007: 80). İran 1958'de üyesi olduğu Uluslararası Atom Enerji Kurumu'nun (UAEK) İran nükleer programı üzerindeki kontrolünü kabul eden anlaşmayı 1974'te imzalamış ve aynı yıl İran Atom Enerjisi Kurumu kurulmuştur (Özdemir, 2013: 125). 1979 Devrimi'nin arifesi denilebilecek bir dönemde Jimmy Carter, İran'a ABD yapımı sekiz hafif su reaktörü gönderecek bir anlaşma imzalamıştır.

746

IJSI 14/2
Aralık
December
2021

1970'li yıllarda M.Rıza Şah'ın teknolojik altyapı işbirliği konusunda ABD'nin alternatiflerini aradığı süreçte nükleer çalışmalar konusunda Almanya ön plana çıkmıştır. 1975'te, Siemens'in yan kuruluşu olan Alman Kraftwerk Union şirketi ile Bushehr şehrinde iki adet reaktör inşası için sözleşme yapılmıştır. Aynı yıl İran, gelecekteki reaktörleri için düzenli bir yakıt tedariki karşılığında Fransız-Belçika-İspanyol uranyum zenginleştirme şirketi Eurodif'in yüzde 10 hissesini satın almıştır. 1970'lerde Fransız teknisyenlerinin iş birliği ile Bushehr reaktörlerinde çalışacak personelin eğitimi amacıyla İsfahan'da Nükleer Teknoloji Merkezi kurulmuştur. Belçikalı uzmanlar tarafından Karj'da Nükleer Tıp Merkezi kurulmuştur. İran'ın Bushehr bölgesinde çalışmalarına başlanan nükleer santralin 1979 Devrimi ardından 1990'lı yıllarda Rusya işbirliği ile yenileme çalışmalarına başlanması sonucunda İran'ın nükleer programı uluslararası tartışmalara konu olmuştur. 1990'lı yıllardan 2015'e kadar Amerikan dış politikasında İran'ın nükleer çalışmaları bir tehdidin ilerlemesi olarak yansımıştır (Ghazvinian, 2020: 128; Özdemir, 2013).

İran'ın nükleer bir tehdit olarak lanse edilmesine karşın İranlı yetkililerin yaklaşımı Devrim Rehberi Musavi Humeyni'nin beyanları doğrultusunda bu silahları üretmenin ve kullanmanın İslami olmadığı ve İran'ın bunu yapmayacağı yönündedir. İran'ın artan enerji tüketimiyle beraber petrol gelirlerini koruyabilmesi alternatif enerji kaynaklarına kavuşmasıyla mümkün görülmüştür. Bu sebeple İran'ın alternatif enerji kaynaklarına ihtiyacı nükleer enerji alanında çalışmaların sürdürülmesini gerekli kılmıştır (Zarif, 2007: 76-78). Bu gereklilik karşısında İran yönetimlerinin devrim sonrasında zaman zaman uzlaşmadan uzak söylemleri uluslararası alanda İran'ın nükleer bir tehdit olarak lanse edilmesine sebeptir.

2. NÜKLEER ANLAŞMA 2015 - KAPSAMLI ORTAK EYLEM PLANI (KOEP)

İran'da 2013 Cumhurbaşkanlığı seçimlerini oyların yüzde 51'ini alan Hasan Ruhani kazanmıştır. Ruhani'nin İran'ın sorunları konusundaki net söylemleri, zorlukları dile getirmesi, sorunlara gerçekçi yaklaşımı İran halkının kendisine destek vermesinde etkili olmuştur. Ruhani'nin cumhurbaşkanlığı İran siyasi tarihi için bir kırılma noktası olmuş, İran halkı ve İran'ın uluslararası ilişkileri için umut vaatlemiştir. Ruhani, İran'ın dış politikadaki sorunlarını çözeceğini ve yapıcı bir yaklaşım geliştireceğini taahhüt etmiştir. P5 + 1 (Çin, Fransa, Rusya, Birleşik Krallık ve ABD + Almanya) ile müzakerelere katılmak, ortak bir zemin bulmak ve bir anlaşmaya vararak çıkmazdan kurtulmak konusunda zaman kaybetmemiştir. Ayrıca İran'ın dostane ilişkilerini Çin, Hindistan, Rusya ve diğer büyük güçlerle genişletmek istemiştir (Zarif, 2014).

Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP/Nükleer Anlaşma) İran'ın UAEK'ya nükleer silah geliştirmekle ilgili geçmiş faaliyetleri soruşturması konusunda gerekli bilgileri sağlamaya başlaması ardından 20 Temmuz 2015'te 2231 sayılı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kararı ile onaylanmıştır (Davenport, 2021). Başta ABD olmak üzere altı büyük devletle imzalanan Nükleer Anlaşma'nın mimarlarından olan Ruhani dünya ile iyi ilişkiler kurmayı, diplomasiyi, özgürlüklerin genişletilmesini, her türlü alanda şeffaflığı savunmuştur. 2016'da yürürlüğe giren anlaşma Ruhani döneminin önemli bir başarısı kabul edilmiştir (Caner, 2017). Ruhani, 16 Ocak 2016'da Nükleer Anlaşma yürürlüğe girdiğinde 'dünyaya el uzatıyoruz' demiş ancak iki yıl sonrasında ABD başta olmak üzere İsrail ve Fransa'nın, İran'ın nükleer çalışmaları konusunda endişeleri ortaya çıkmıştır (Taubmann, 2017).

İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani ikinci kez cumhurbaşkanı seçilmesi ardından yaptığı ilk konuşmasında nükleer müzakere sürecinin derinleştirilmesi gerektiğini vurgulamış ancak ABD'nin anlaşmayı tehlikeye atabilecek politikalarına karşı uyarıda bulunmuştur (Zaccara, 2017). Nitekim ABD'de Kasım 2016 seçimlerinde başkan adaylığı olan Donald Trump, seçilmesi halinde ABD'yi bu anlaşmadan çekeceğine söz vermiştir (Tabatabai, 2019). İran Dışişleri Bakanı M. Cevad Zarif, İran'ın uluslararası alanda

geliştirmek istediği normalleşme sürecinin karşılıklı saygı ve karşılıklı çıkar ilkelerine dayanması ve her iki taraf için endişe kaynaklarının göz önünde tutulması gerektiğini vurgulamıştır (Zarif, 2014).

Bu anlaşma İran'a zenginleştirilmiş uranyum stoğunda ve santrifüj sayısında önemli bir azalma karşılığında yaptırımları kaldırma fırsatı sağlamıştır. Anlaşma, İran'ın UEAK tarafından nükleer yakıt döngüsünün periyodik denetimlerinin kabul edilmesini de içermektedir (Khatib, 2019) ancak ABD'de Trump yönetimi ile birlikte anlaşmanın yeniden müzakere edilmesi talepleri ortaya çıkmıştır. İran, anlaşmanın yeniden müzakeresi konusundaki ABD taleplerini İran'ın bu kayıpları karşılanmadığı sürece kabul edilemez ve adil olmayan bir talep olarak değerlendirmiştir. İran yönetimi, anlaşmanın uygulanmasının milyarlarca dolara mal olduğunu belirtmiş, İran Dışişleri Bakanı Zarif eğer Trump Nükleer Anlaşma'yı yeniden müzakere etmek istiyorsa önce bu zararı karşılaması gerektiğini belirtmiştir. Trump ise bu anlaşmayı en başından itibaren ABD çıkarlarını gözetmemiş kötü bir anlaşma olarak değerlendirmiş ve Barack Obama'nın kararlarını eleştirmiştir (Amirahmadi, 2017).

İran, Nükleer Anlaşma ve Suriye'deki savaşın en büyük kazananı gibi görülmüştür. Anlaşma ile İran izolasyon politikasından çıkarken, Bağdat, Şam ve Beyrut'tan oluşan Şii yanlısı bir eksen yaratmayı başarmıştır. Devrim Muhafızları, İsrail'in Kuzey sınırından sadece birkaç kilometre uzakta askeri üsler inşaa etmiştir. Bu genişleme sadece İsrail için değil aynı zamanda Arap ve Körfez ülkeleri için de endişe sebebi olmuştur. Diğer yandan İran bu rekabette kalabilmek ve stratejik çıkarlarını koruyabilmek için terör örgütleri ve Hizbullah'a destekleri dahil olmak üzere milyonlarca dolar harcamıştır. İran halkı ise bu fonlardan yoksun bırakılmıştır (Taubmann, 2017). Bu sebeple Devrim Rehberi Ali Hamaney, Ruhani'nin yeni döneminde İran nüfusunun yaşam koşullarına odaklanmış ve Ruhani'ye Nükleer Anlaşma'nın imzalanmasından bu yana görünür sonuçların eksikliği hakkında açık bir uyarı yapmıştır (Zaccara, 2017).

2.1. Hasan Ruhani'nin İkinci Dönem Cumhurbaşkanlığı & İran-ABD Gerilimi

İran Dışişleri Bakanı Zarif, 1979 İran Devrimi ardından İran'ın uluslararası zor koşullarla mücadele ettiğini belirterek devrim sonrasında İran dış politikasının önceliklerini

*İran-ABD İlişkileri: ABD'nin Ortak Kapsamlı Eylem Planından
Ayrılması (2015-2020)*

- İran'ın bağımsızlığını, bölgesel bütünlüğü, milli güvenliğini korumak,
- istikrarlı bir milli gelişme sağlamak yanı sıra sınırlarının ötesinde küresel ve bölgesel olarak İran gücünü artırmak,
- komşularına, islam çoğunluğunun yaşadığı ülkelere, bağlantısız güçlere de İran ideallerini tanıtmaya çalışmak,
- uluslararası anlaşmazlıkların diyalog ve kültürel etkileşimle aşılmasına destek olmak şekilde sıralamıştır (Zarif, 2014).

İran'da Hasan Ruhani'nin politikaları muhafazakârlar (usul geraha) tarafından İran'ın Nükleer Anlaşma'dan zarar görebileceği yönünde eleştirmiştir. Bu anlaşma ile İran'ın gereksiz tavizler verdiğini ifade etmişlerdir. Ruhani bu eleştirilere cevabında: İran'ın uluslararası durumunun daha iyi olduğu, makro-ekonomik verilerin iyileştiği ve cumhurbaşkanlığı süresinde İran'ın ulusal güvenliğine yönelik tehditleri gidermekte başarısını vurgulamıştır. İran'da 2017 seçimlerinin sonuçları İran halkının uluslararası alanda işbirliğinin sürmesi konusundaki desteği olarak değerlendirilmiştir (Sima Shine, 2017).

3 Ağustos 2017'de İran'da Hasan Ruhani'nin II. Cumhurbaşkanlığı dönemi resmen başlamıştır.

Hasan Ruhani'nin ikinci kez seçilmesinde 'özgürlük ve dünyayla iyi geçinme' vaatlerinin de İran halkı üzerinde etkili olduğu söylenebilir (Ahishali, 2017).

Bu dönemde İran'ın füze geliştirme programının devamı, Suriye rejimine destek, Hizbullah gibi devlet dışı aktörlerle temas konusunda bir değişiklik beklenmemiştir. Ruhani seçimlerden sonra düzenlediği ilk basın toplantısında İran'ın bölgedeki diğer ülkelerle yakın ilişkiler geliştirmekle ilgilendiğini vurgulamıştır. Ruhani, ABD ile diyalogu dışlamamıştır ancak Trump yönetiminin İran'a yönelik politikası sert söylemlere odaklanmıştır. Bu süreçte kongredeki unsurlar İran ve ABD arasındaki gerilimi büyük ölçüde artıracak nükleer olmayan alanlarda yaptırımlar için bir karar formüle edilmesini teşvik etmeye başlamıştır. ABD Başkanı Trump'ın İran'a yönelik ithamlarına karşılık Ruhani'nin cevabı İran'ın Nükleer Anlaşma'yı ilk ihlal eden taraf olmayacağıdır. Bu açıdan Avrupa Birliği Dışişleri Yüksek Komiseri

Federica Mogherini ve Fransa Cumhurbaşkanı Emanuel Macron'un, Ruhani'ye seçim tebrikleri, Nükleer Anlaşma'nın sürdürülmesi, ekonomik imkânlar için destekleri ve İran ile işbirliği beklentilerini yansıtması önemlidir. Ayrıca İsrail, Washington ve Tahran arasında artan gerilimin sonuçlarının İran'ın Orta Doğu'daki davranışlarına, İsrail'in güvenlik çıkarlarına ve bölgesel güvenliğe fayda sağlamayacağı Ruhani'nin yeni dönemi başlarken öngörülmüştür (Sima Shine, 2017).

750

IJSI 14/2
Aralık
December
2021

Ruhani, yurtiçinde ve yurtdışında ılımlılık konusunda sürekliliği temsil etmiştir. İran'da Nükleer Anlaşma ve Avrupa ile daha fazla angajman taahhütlerinin sürdürülmesinin ötesinde dış politikada önemli bir değişiklik beklenmemiştir. Buna karşın İran'da seçim sürecinde ABD ve diğer bölgesel aktörler arasındaki iletişim ve İran karşıtı söylemlerin artması, Ruhani'nin geleneksel düşmanlar ve yeni zorluklar karşısında söylemlerinin sertleşmesine neden olmuştur (Zaccara, 2017).

Ruhani, Haziran 2017'de Tahran'da İran Meclisi'ne, Eylül 2018'de Huzistan'da askeri geçit törenine yönelik gerçekleştirilen terör saldırıları dahil olmak üzere iç politika zorluklarıyla yüzleşmesi gerekmiştir (Anadolu Ajansı Web Sitesi, 2019). Etkili bir ekonomik ivme elde etmek için Ruhani'nin önceliği Avrupa, Asya ve uluslararası örgütlerle siyasi ve ekonomik ilişkileri ilerletmek, bu amaçla bölgesel değil daha ziyade uluslararası bir politika geliştirmek olmuştur. Nitekim İran'ın bölgede ve Körfezde rekabet içinde olduğu Suudi Arabistan'ın Savunma Bakanı Mohamed bin Salman, Mayıs ayının başındaki bir röportajında Şii inancı (Mehdi beklentisi) nedeniyle İran ile diyalog kurmanın imkânsız olacağını söylemiştir. Trump ise ilk yurt dışı ziyaretini Suudi Arabistan'a yapmış ve Riyad-ABD arasında 110 milyar dolar değerinde silah anlaşması imzalanmıştır (BBC, 2017). Trump, bölgenin istikrarı ve güvenliği için asıl tehditin İran olduğunu ve bu tür silahların İran tehditlerini engelleme amaçlı olduğunu açıklamıştır. Trump ve Suudi Arabistan Kralı Salman terörle mücadele ittifakının öncelikle bölgede terörizme sponsor olan İran'a odaklandığını belirtmiştir. Ruhani'nin bu açıklamalara cevabı süper güçlere para bağışlayarak bölgenin terör sorununun çözülmeyeceği, İran'ın füzelerinin barış ve savunma amaçlı olduğu, İran'ın bir füzeyi teknik nedenlerle test etmesi gerektiğinde bunu yapacağı ve ABD'nin iznini beklemeyeceği olmuştur. Ayrıca Trump'ın Katar'a '*güzel askeri ekipmanlar satıldı*'

*İran-ABD İlişkileri: ABD'nin Ortak Kapsamlı Eylem Planından
Ayrılması (2015-2020)*

ifadesine Zarif'in cevabı, 'güzel silahlar' Orta Doğu'da barışı sağlamaz olmuştur (Zaccara, 2017: 1-6).^{*} Ruhani, İran ne zaman füze denemesine ihtiyaç duyarsa bunu yapar ve bu konuda ABD'den izin alacak değil ifadelerine 'Füze yapmazsak birileri kafalarında yanlış hesaplamalar yapar, teröristleri destekleyenler, terörle mücadele ettiğini söyleyemez' (Ruhani, 2017) sözlerini eklemiştir.

2017'den itibaren İran-ABD arasında artan gerilim ilişkilerin uzlaşma zemininde ilerlemesinin zor olduğunu ortaya koymuştur. ABD yönetiminin ve İran'ın bölgesel rakiplerinin tutumu sebebiyle Ruhani, Avrupa ile bağları güçlendirmeyi bu durumu telafi için bir çözüm yolu olarak görmüştür. Avrupa ile ekonomik ve ticari hatlar boyunca siyasi diyalogla daha yakın işbirliği, İran'ın uluslararası izolasyondan kaçınmasına yardımcı olacak bir yol olarak değerlendirilmiştir (Zaccara, 2017).

Devrim Rehberi Ayetullah Seyyid Ali Hamaney de İran'a yönelik ifadelerine Ağustos ayında Ruhani'nin cumhurbaşkanlığını onaylama töreninde cevap vermiştir. Hamaney, ABD'nin şimdiki yetkilileri gibi bazılarının açık şekilde İran halkına düşmanlık yaptıklarını, bazılarının kadife eldivende çelik el misali oyun oynadıklarını ancak bütün planların halk ve yetkililerinin özgüveninin artmasına ve düşmanın oyunlarına karşı mücadele yollarının bulunmasına neden olduğunu belirtmiştir. İran'ın, düşmanların komplolarından kesinlikle korkusunun olmadığını, ülkenin sayısız potansiyelleri nedeniyle onlara nasıl karşı koyması gerektiğini bildiğini hatırlatan Hamaney, yeni hükümetin yetkililerinin böyle kapasiteli ve yetenekli bir düzenin dümenine geçtiklerini bilmeleri ve bu yetenekleri tespit ederek onlardan yararlanmaları gerektiğini söylemiştir. Yeni hükümeti İran halkının devrimci kimliğinden, halkın desteğinden ve ülkenin maddi ve manevi sermayelerinden yararlanmaya davet eden Hamaney, hükümetin üç önceliğini halkın geçim sorunları, dünya ile geniş işbirliği ve sultacı güçler karşısında en güçlü şekilde durmak olarak sıralamıştır. Amerikan rejimini tüm sultacılardan daha küstah ve mütecaviz olarak niteleyen Hamaney, '40 yıllık uluslararası faaliyetler bize zorba güçler karşısında teslim olmanın bedelinin direnişten daha fazla olduğunu göstermiştir' ifadesini kullanmıştır (leader.ir, 2017).

* Ayrıca Cevad Zarif'in cevabı için bkz: 26 Mayıs 2017, New York Times.

İran'ın bölgesel tedbirlerle varlığını güçlendirmek ve korumak konusundaki tutumunun sebebi son yıllarda uluslararası aktörlerin artmasıyla dış politikanın daha önemli ve karmaşık bir hal almasıdır. Dünyada bir yandan küreselleşme süreci devam ederken diğer yandan devlet dışı aktörlerin, çok taraflı organizasyonların hatta bireyselleşmenin artışı dış politika yapım sürecini tüm dünyada olduğu gibi İran'da da etkilemektedir. Uluslararası güçler kendi hedeflerine ulaşmak için farklı yollar geliştirmiş, bölgesel aktörler de buna karşı kendi stratejilerini uygulamaya başlamıştır. Uluslararası ilişkilerde '*daimi rekabet sürerken koşullu itaat, amaca yönelik iş birliği ön plana çıkmıştır.*' ABD askeri olarak büyük bir güç olmasına rağmen bölgesel koalisyonlarla işbirliği kurmak zorunda kalması da bu değişimle ilgilidir. Zarif'e göre geçmişteki öldürücü rekabetin yerini daha dikkatli ve dengeli bir rekabet almıştır. ABD-İran ilişkileri bu açıdan değerlendirildiğinde özellikle son dönemlerde iki devletin ilişkilerine nükleer müzakereler konusundaki gerilimin etkisi ön plana çıkmasına rağmen rekabetin bölgesel unsurlarla sürdürüldüğü görülmektedir. Zarif, ABD'nin Arap Baharı sonrası İran'ı bölgesel barışı ve güvenliği engelleyen taraf olarak lanse ettiğini, ABD'nin bölgesel grupları kullanarak islamofobi gibi İranofobi, Şii fobi yaratmaya çalıştığını, Taliban gibi bölge gruplarının ABD tarafından silahlandırılmasının İran'ın komşularıyla problem yaşamasına sebep olduğunu ifade etmiştir (Zarif, 2014).

2.2. ABD'nin Nükleer Anlaşmadan/Ortak Kapsamlı Eylem Planı'ndan Ayrılması

Donald Trump, Mayıs 2018'de ABD'nin Nükleer Anlaşmadan çekildiğini açıklamıştır (Landler, 2018). Trump 2016 seçimleri sürecinde bu anlaşmayı 'en kötü anlaşma' olarak nitelemiştir. (Davenport, 2021) Nükleer Anlaşma'nın imzalanması ile İran yurtdışında donmuş varlıklara erişim sağlamış ve uluslararası pazarlarda petrol satmaya ve küresel finansal sistemini kendi ticareti için kullanmaya devam edebilmiştir. İran'ın nükleer hedefleri ve füze çalışmalarına ek olarak bölgesel vekâlet savaşlarının ABD menfaatlerine karşı yüksek risk oluşturmaya başlaması Trump'ı yaptırım kartını yeniden ortaya koymaya yöneltmiştir (BBC News, 2019). Anlaşmanın İran'a sadece bir yıl zamana yayarak nükleer tesislerini geliştirme imkânı sunmasını Trump bir tehdit olarak değerlendirmiş aynı zamanda anlaşmanın İran'ın füze çalışmaları konusunda BM yaptırımlarını (2231) zayıflatmasını eleştirmiştir.

*İran-ABD İlişkileri: ABD'nin Ortak Kapsamlı Eylem Planından
Ayrılması (2015-2020)*

Trump'a göre bu anlaşma İran'ın çatışmacı tavrını kontrol edecek bir hüküm içermiyordu (Fleits, 2020). Anlaşmanın onuncu yılında BM (2231) kararları sona erecek ve İran'ın nükleer dosyası tamamen kapatılacaktı (Davenport, 2021).

ABD'de Obama yönetiminin yaklaşımı Nükleer Anlaşma'nın İran ile daha fazla işbirliğine yol açmasıydı. Obama'nın başkanlık döneminde de İran'a yaptırımlar uygulamasına rağmen diplomasi yoluyla İran'ın politikasında bir değişiklik sağlanabileceğine ve ABD'nin hedefine ulaşacağına inanılmıştır. Buna karşın Trump, İran üzerinde maksimum baskı uygulayarak 'daha iyi bir anlaşma' arayışında büyük bir pazarlığı hedeflemiştir. Trump, İran'ı kendi istediği şartlara ikna etmek için öncelikle baskı politikası sürdürmekte kararlı davranmıştır. Esasında, Obama'nın ve Trump'ın dış politikasının genel hedefinde ABD'nin İran'a yönelik uzun soluklu stratejisinde büyük bir fark yoktur ancak üslup konusunda iki lider farklıdır. Obama'nın İran'a yaklaşımı İran'ı nükleer hedeflerine sınır koymaya ikna etmek için hem teşviklerini hem de caydırıcıları birleştirmektir. Obama dönemi diğer dönemlerden farklı olarak diplomasiyi sürdürebilmek için ödül politikasının ön plana çıktığı bir süreçtir. Esasında geleneksel havuç ve çubuk/ödül politikasının (*carrot and stick policy*) bir devamı niteliğindedir (Khatib, 2019). Trump dış politikasını 'ilkeli gerçeklik' olarak ifade etmiştir (Nuruzzaman, 2020). Trump yönetimi, İran'ın '*haydut devlet*' olarak tanımlanmasını yeniden canlandırmıştır. (Litwak, 2020). ABD'de Kasım 2020 seçimleri sürecinde Demokratların adayı Joe Biden İran konusu üzerinde sıklıkla durmuş ve Trump'ın Nükleer Anlaşma konusundaki tavrını hatalı bulduğunu belirtmiştir (CNN, 2020). ABD ve İran'ın siyasi aktörleri seçim kampanyalarında birbirlerine yönelik söylemler geliştirmiştir. Bu durum her iki devletin son kırk yıl içinde birbirlerine karşı geliştirdikleri politikanın sadece dış politika konusu olmadığını göstermiştir.

ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo da Mayıs 2018'de anlaşmanın 'ölümcül kusurlara' sahip olduğunu ve '*İran'ın devam eden balistik ve seyir füzeleri geliştirmesine vurgu yapmadığını*' belirtmiştir (Khatib, 2019). Pompeo'ya göre İran, Washington'a düşmandır, ABD ve müttefiklerinin bölgedeki çıkarlarına karşı hareket etmektedir. Khatip, Bu durumun Yemen, Irak ve Suriye'deki vekâlet savaşlarında, İsrail'e karşı sürekli tehditlerde, İran'ın terörist gruplara ve diğer askeri milislere verdiği destekte gözlemlenebildiğini belirtmiştir. Ayrıca

753

IJISI 14/2
Aralık
December
2021

Amerikalı yetkililere göre İran'ın bu politikalarının Nükleer Anlaşma yoluyla caydırılmaz olduğunu ve Trump yönetiminin anlaşmadan bu sebeple çekildiğini, yaptırımları yeniden uygulamaya koyulduğunu diğer ülke ve şirketleri İran'a karşı bu önlemlere uymaya yönlendirdiğini vurgulamıştır (Khatib, 2019).

ABD'nin ayrılık kararı sonrasında Nükleer Anlaşma, İran ile Fransa, İngiltere, Almanya, Rusya ve Çin anlamına gelen 'A3 / AB+2' *devletleri ile devam etmektedir (France Diplomacy, 2019). ABD, anlaşmadan çekildikten sonra İran'a yönelik çeşitli yaptırım kararlarını tekrar ortaya koymuştur. Tahran'ın bu tutuma cevabı ise anlaşmanın uranyum zenginleştirilmesi üzerine getirdiği sınırların ötesine geçerek bir atom bombası inşa etmeye yakın olabileceği korkusunu artırmak olmuştur. İran yönetiminin, uluslararası denetçilerin İran'da kalmasına izin vermesi bu yönde endişeleri azaltmasına rağmen Nükleer Anlaşma'yı imzalayan ve ilk aşamada konuya temkinli yaklaşan üç Avrupa devleti İran'ın uyumdan uzaklaşan tutumuna yanıt vermeleri gerektiğini farketmiştir (Erlanger, 2020). İran ise güvenilir tarafın ABD olduğunu belirterek 11 Haziran 2018'de Trump, Kuzey Kore'de Kim Jong Un ile görüşmeye hazırlanırken Kuzey Kore'ye gelecekteki nükleer tartışmalarda ve sonraki anlaşmalarda Amerikalılara güvenmemeleri konusunda uyarıda bulunmuştur (Mather, 2018: 455). Bu süreçte İsrail tarafından İran'ın nükleer silah bileşenleri geliştirdiği, Parchin askeri üssünde beş nükleer füze savaş başlığı ve gizli bir yeraltı kompleksi inşa etme planlarını gözlemcilerden sakladığını iddia edilmiştir (Fleits, 2020).

2.2.1. Yaptırımlar: Maksimum Baskı vs Maksimum Direniş

ABD'nin Mayıs 2018'de anlaşmadan çekilmesi ardından Trump yönetimi aynı yıl Kasım ayında hem İran'ı hem de İran ile ticaret yapan devletleri hedef alan yaptırımları eski haline getirmiştir Ayrıca İran'ın uranyum zenginleştirmesini durdurmaya zorlamak amacıyla BM, ABD ve AB tarafından uygulanan baskı İran ekonomisini büyük zarara uğratmıştır. (BBC News, 2019).

* İngiltere'nin AB üyeliğinden ayrılması ardından A3/E3 kısaltması kullanılmaktadır.

*İran-ABD İlişkileri: ABD'nin Ortak Kapsamlı Eylem Planından
Ayrılması (2015-2020)*

Trump, Tahran yönetimini anlaşmayı yeniden müzakere etmeye zorlamak için 'maksimum baskı' uygulamak istediğini söylemiş; Tahran yönetimi ise meydan okumaya devam etmiştir (The US, Iran, 2019). ABD'nin sert yaptırımlarına karşı 'maksimum direniş' söylemi ile İran hem uluslararası baskıya boyun eğmemiş hem de devrimin doğasını İran halkına yeniden hatırlatmanın bir aracı olarak bu süreci kullanmıştır (Kenneth Katzman, 2020). Yine de yaptırımların İran üzerindeki etkisi açıktır ve İranlıların karşı karşıya kaldığı ekonomik sorunlar Kasım 2019'da yetkililer tarafından zorla bastırılan protestoların tetiklenmesine etki etmiştir. ABD yönetimi Mayıs 2019'da İran bankacılık sektörü üzerindeki kısıtlamaları artırmıştır. Bu kararın İran'ın petrol ihracatını tamamen sıfırlamayı ve rejimi temel gelir kaynağından mahrum etmeyi amaçladığı açıklanmıştır (BBC News, 2019). ABD anlaşmadan çekilmesinin birinci yılında Tahran'ın petrolle ilgili olmayan ihracat gelirlerinin en büyük kaynağı olan İran'ın metal endüstrisini hedef alan yeni tedbirler uygulayarak Nükleer Anlaşma öncesi yaptırımları geride bırakmıştır. Trump, İran'a demir, çelik, alüminyum veya bakır temin eden herhangi bir ülkeye yaptırım uygulanacağı konusunda uyarılarda bulunmuş, İran yönetimi davranışını değiştirmedigi sürece daha fazla tedbir alınacağını ifade etmiştir (The US, Iran, 2019). Diğer yandan ABD tarafından İran ile ticari ilişkileri olan firmalara baskı yapılmıştır. Trump yönetiminin bu eylemleri uluslararası sistemde Nükleer Anlaşma'nın itibarını kaybettiği yorumlarına sebep olmuştur. Birçok büyük banka ve şirket İran'la ilişki kurmakta isteksiz kalmış ve İran ile ticari ilişkiler geliştiren birkaç yatırımcı ABD'nin baskısı artıkça geri çekilmiştir (Amirahmadi, 2017).

ABD yaptırımları altında İran'ın petrol ihracatı günde yaklaşık 2,5 milyon varil petrolden 100.000 varile düşmüştür. Dahası ikincil yaptırımlar ile İran'da proje ve yatırım planları hazırlayan yabancı şirketlerden, ABD veya İran'da iş yapabilme konusunda kesin bir tercihte bulunmaları istenmiştir. Bunun sonucu olarak Siemens gibi büyük Avrupa şirketleri İran pazarından çekilmiştir (Litwak, 2020).

İran, Nükleer Anlaşma'nın yerini alacak bir anlaşma üzerine müzakerelere katılmayı ısrarla reddetmeye devam ederken Trump'ın maksimum baskı stratejisi İran ekonomisine zarar vermekte başarılı olmuştur. İran ekonomisi ABD yaptırımları karşısında büyük bir baskı altında kalmış (Fleits, 2020), Ruhani'nin ilk döneminde tek haneli rakamlara inmiş olan enflasyon oranı ve işsizlik rakamları

755

IJSl 14/2
Aralık
December
2021

artarken İran parasının dolar karşısında değeri hızla düşmüştür (Tabatabai, 2019: 11). Bu durum İran'da rejime karşı protestolara yol açmıştır (Fleits, 2020).

İran Cumhurbaşkanı Ruhani, BM Güvenlik Konseyi ve UAEK üyesi ülkelerden ABD'nin politikalarına karşı gelmelerini istemiştir. Ruhani, İran'a uygulanan silah ambargosunun Ekim ayında sona ermesinin Nükleer Anlaşma'nın önemli bir kazanımı olduğunu, diğer büyük devletler, ABD tarafından İran'ın bu kazanımı sorgulaması halinde tepkimizin ne olacağını bilir ifadelerini kullanmıştır. ABD'nin komplolarının fark edilmesini isteyen Ruhani, silah ambargosunun kaldırılmasıyla ilgili ABD'ye karşı başarılı olacaklarını ve ABD'nin İran için hazırladığı planları boşa çıkaracaklarını savunmuştur. Ayrıca İran'ın ekonomik olarak gösterdiği çabaların ABD tarafından engellenmek istendiği, İran'ın Uluslararası Para Fonu'ndan (IMF) beş milyar dolarlık kredi talebini olumsuz bir şekilde sonuçlandırmak için ABD'nin bizzat uğraştığını belirtmiştir. (Kurşun, 2020). Trump ise Nükleer Anlaşma'dan ABD'yi çekmiş olsa da Orta Doğu'da yeni bir savaşa karşı olduğunu belirtmiştir (Tharoor, 2020). Tarafların karşılıklı olarak gerilimi tırmandırması, tekrar nükleer silah konusunu gündeme taşımış ve uzlaşmayı zorlaştırmıştır. Trump, BM Genel Kurulunda yaptığı konuşmada İran'ın gerginliği azaltmak için bir çabası olmayacağını bu sebeple İran üzerindeki ekonomik ve diplomatik baskının İran'ın saldırganlığını engelleyebileceğini vurgulamıştır. Bununla birlikte ABD yaptırımlarından endişe duyan bazı uluslararası şirketler İran'dan çekilmesine rağmen ABD'nin anlaşmadan çekilmesinden sonraki bir yıl boyunca İran anlaşmada kalmış ve Washington'ı ortaklarından soyutlamaya, uzlaşma karşıtı tarafın ABD olduğunu uluslararası camiaya göstermeye çalışmıştır. Bu yaklaşım, başlangıçta Rusya, Çin ve Avrupa hükümetleri ile İran'ın ilişkilerinde, Nükleer Anlaşma'ya uymaya çalışan taraf İran olduğu için başarılı olmuş ancak İran'ın petrol ihracatını sifıra düşürmek amacıyla artık feragat sağlayamayacağını açıklamasıyla değişmiştir. ABD ise ortaklarını İran'ın suçlanabilirliğine ikna edememiş ve sert bir uluslararası yanıt için fikir birliği oluşturamamıştır (Ilan Goldenberg, 2019). ABD, Nükleer Anlaşma'dan çekilmiş olmasına rağmen BM kararlarını yönlendirmeye çalışmıştır. Bu durumda artık anlaşmanın tarafı olmayan ABD'nin çağrısına göre bir yaptırım kararı uygulanmayacağı esasında beklenen bir sonuçtur (Warrick, 2020). Nitekim Trump İran'ın anlaşma yükümlülüklerini yerine getirmediğini savunarak 18

*İran-ABD İlişkileri: ABD'nin Ortak Kapsamlı Eylem Planından
Ayrılması (2015-2020)*

Ekim'de süresi dolan BM silah ambargosunun süresiz olarak uzatılmasını talep etmiştir (DW, 2020). Buna rağmen BM, 18 Ekim 2020'de İran'a yönelik silah ambargosunu (2231) kaldırmıştır. İran Dışişleri Bakanlığı'ndan yapılan açıklamada İran'a ve İran'dan tüm silah ve teçhizatların, bunlarla ilgili mali hizmetler aleyhine ve bazı İran vatandaşlarına uygulanan ambargoların sona erdiği ifade edilmiştir. Ayrıca bu süreçte ABD'nin 2231 nolu karar karşısında tahrip edici bir tutum sergilediği, bu tutumun artık terk edilerek ABD'nin taahhütlerine geri dönmesi, uluslararası hukuka aykırı davranışları bırakması ve Batı Asya bölgesindeki istikrarsızlığı artırmaktan kaçınması gerekliliği vurgulanmıştır (Irna.ir, 2020). Takip eden Aralık ayında BM benzer bir açıklamayı İran'a yönelik olarak yapmıştır. Açıklamada İran'ın Nükleer Anlaşma'da kalma isteğini eylemleriyle göstermesi ve anlaşma taahhütlerine uymaya devam etmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Nitekim UAEK İran'ın Natanz Yakıt Zenginleştirme Tesisinde bir dizi IR-2M santrifüj kurduğunu doğrulamış ve uranyum beslemeye başladığını raporlamıştır. Buna göre İran, toplam zenginleştirilmiş uranyum stoğunu artırarak Nükleer Anlaşma'da belirtilen limitleri aşmıştır. UAEK 4 Aralık tarihli raporunda İran'ın Natanz'a daha fazla santrifüj kademeleri kurma niyetinde olduğunu belirtmiş ve İran'ın anlaşma taahhütlerine uyması gerektiği vurgulanmıştır (United Nations, 2020).

ABD, anlaşmadan çekilerek İran'ın nükleer programı için kullanabileceği geliri kaybetmesine yol açmıştır. Çekilmenin bir sonucu olarak eski haline getirilen ABD yaptırımları, İran rejimi fonlarını devlet dışı aktörleri desteklemek, Suriye'deki birliklerini finanse etmek ve orada tutmak konusunda zorlamıştır. Diğer yandan Trump'ın bu tutumu İran'ı nükleer çalışmaları geliştirmesi için kıskırttığı yönünde eleştirilmiştir (Fleits, 2020). Trump İran'ın füze programına da itiraz etmiş, BM Genel Sekreteri, İngiltere, Fransa ve Almanya'dan bu konuda destek almıştır. Bu devletler İran'dan yeni füzeleri test etmeyi durdurması talebinde bulunarak ABD'ye katılmıştır. İran'ı BM'in 2231 sayılı kararını ihlal etmekle suçlamışlardır. BM Genel Sekreteri ve Güvenlik Konseyi benzer bir endişeyi dile getirmiştir. ABD ve Avrupalı müttefikleri kendi bildirimlerinde, İran'ın 27 Temmuz'da askeri olmayan bir uzay fırlatma aracında (Simorgh ve Qased) kullandığı teknolojinin balistik füze geliştirme ile kıtalararası balistik ile yakından ilişkili olduğunu belirtmişlerdir. İran yönetiminin bakış açısına göre BM Kararı 2231 Nükleer Anlaşma'dan bağımsızdır ve İran'ın füze testi Nükleer

757

IJISI 14/2
Aralık
December
2021

Anlaşma'nın ruhuna veya amacına aykırı değildir. İran yönetimi, füze programının yalnızca savunma amaçlı ve caydırıcı amaçlara yönelik olduğunu, herhangi bir gruba veya ülkeye yönelik olmadığını vurgulamıştır. İran füze cephesinde de taviz vermeye hazır olmadığı sürece (nükleer zenginleşme gibi), daha fazla yaptırımla karşılaşacağı ve Avrupalı Devletlerin de bu tür ABD yaptırımlarına katılabileceği öngörülmüştür. Tahran, füze programının savunma amacı ile geliştirildiği ve pazarlık edilemez olduğu konusunda ısrar etmiştir (Amirahmadi, 2017); (United Nations, 2020).

758

IJSI 14/2
Aralık
December
2021

ABD'nin anlaşmadan çekilmesi ve İran'a yönelik yaptırımları tekrar gündeme alması İran ekonomisinde ciddi bir gerilemeye yol açmıştır. Riyal değer kaybetmiş, yıllık enflasyon oranları yükselmiş, ekonomideki bu kötü gidiş belirtildiği gibi protestoları tetiklemiştir. Mayıs 2019'da İran, anlaşma altındaki taahhütleri askıya almış ve diğer imza sahiplerine ABD yaptırımlarından korumak için altmış günlük bir süre vermiştir; aksi takdirde uranyum zenginleştirme üretimine devam edeceğini açıklamıştır (BBC News, 2019).

Son kırk yılda, İran'ın Batı merkezli statükoya karşı çıkma ve bölgesel hâkimiyeti sağlama konusundaki arayışının maliyeti misillemelere katlanmak zorunda kalan İran halkı için çok ağır olmuştur. ABD'nin sürekli cezalandırıcı ekonomik önlemleri bir çatışma aracına dönüştürmesi özellikle George W. Bush ve Donald Trump'ın idareleri sırasında İran-ABD geriliminin artmasının sebebi olmuştur. ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo ise İslam Cumhuriyeti'nin devrimci zihniyetinin ABD'nin son kırk yıldaki tepkisini kışkırttığını söylemiştir. Bütün bunlar ile ABD'de Trump yönetiminin tavrı bütünleştiğinde uzlaşmazlık kaçınılmaz hale gelmiştir (Abdoh-Tabrizi, 2020: 9).

ABD'nin Musaddık'ın devrilmesi sürecinden itibaren devreye konulduğunda yönetimleri ikna etmenin bir aracı olarak gördüğü yaptırımlar ve diyalog politikasının bu süreçte İran'ın önde gelen karar vericilerinin algıları üzerinde somut bir etkisi olmamıştır. Hem teşviklerin hem de caydırıcılıkların İran politika yapımcılarının fikirlerini etkilemekte yetersiz olduğu söylenebilir. Obama döneminde bu sebeple İran ile ilişkilere geleneksel metotlara ek olarak diplomasi eklenmiştir (Khatib, 2019: 10).

*İran-ABD İlişkileri: ABD'nin Ortak Kapsamlı Eylem Planından
Ayrılması (2015-2020)*

Yaptırımlar İran'ın temel stratejik hedefleri takip etme kararlılığını değiştirmemiştir. Bu duruma İran'ın bölgesel silahlı gruplara verdiği destek ve füze çalışmaları dahildir ancak özellikle ekonomik baskı İran'ın Nükleer Anlaşma'ya girme kararına etki etmiştir. yaptırımlar sonucunda İran'ın ekonomisi ciddi durgunluğa düşmüştür. İran'ın petrol ihracatı, İran petrolünün satın alınmasına ilişkin yaptırım istisnaları sona erdikten sonra önemli ölçüde azalmıştır. Büyük şirketlerin İran pazarından çıkmasına neden olmuştur. Irak, Lübnan, Yemen ve Afganistan'daki İranlı milis kuvvetlerinin yanı sıra üst düzey İranlı yetkililere de yaptırım uygulanmıştır. yaptırımlara rağmen İran, füze yeteneklerini geliştirmeye devam etmiş ve bölge çapında faaliyet gösteren silahlı gruplara destek vermiştir. Bu süreçte ise ABD ile gözden geçirilmiş bir nükleer anlaşma görüşmelerine başlamayı reddetmiştir. Bütün dünyayı etkileyen Covid-19 pandemisi sürecinde İran'da yaptırımların etkisi fazlasıyla hissedilmiştir. Bu süreçte ABD, İran'a yönelik yaptırımlarının İran'ın salgınla mücadelesini engellediği yönünde uluslararası eleştiriler almıştır. Nitekim ABD yaptırımları insani işlemler için geçerli olmasa da yaptırımların etkisi İran'ın yeterli tıbbi malzeme satın almasını engellemiştir. Mart 2020'de İran'a COVID-19 ile baş etmesine yardımcı olmak için yardım teklif edilmiş ancak İran, ABD yardımını reddetmiş ve IMF'ye başvurmuştur (Katzman, 2020).

Bu dönemde ABD'de ortaya çıkan siyahi vatandaşlara yönelik ırkçı eylemler konusunda Hamaney, bu tutumun Afganistan, Irak, Suriye ve daha önceleri de Vietnam gibi ülkelerde ABD'nin sergilediği ahlak ve doğası olduğunu, aynı durumun Covid-19'a karşı sürdürülen mücadele de görüldüğünü, Amerikan halkının 'nefes alamıyoruz' sloganının tüm mazlum milletlerinin sözü olduğunu belirtmiştir (leader.ir, 2020).

ABD'nin maksimum baskı politikasına İran'ın verdiği yanıtlar bir yandan taraflar arasında uzlaşmayı zorlaştıran diğer yandan uluslararası güvenliği tehdit eden yönde olmuştur. 2019'un ortalarından itibaren Basra Körfezi'nin kritik noktalarında İran'ın rolü olduğu iddia edilen bir dizi saldırı gerçekleştirilmiştir. Basra Körfezi'nde gerçekleştirilen roket ve füze saldırıları, Irak'taki ABD askeri personeli tarafından kullanılan tesislere saldırılar, Körfezdeki ABD savaş gemilerine yönelik faaliyetlere ek olarak İran, maksimum direniş olarak nitelendirdiği çabanın bir parçası olarak Nükleer Anlaşma hükümlerine uyumunu da azaltmıştır (Kenneth Katzman,

759

IJSl 14/2
Aralık
December
2021

2020). Trump yönetiminin maksimum baskı stratejisinin ABD'nin beklentilerine uymayan bir diğer sonucu ise İran, Rusya, Çin ve Hindistan arasında yeni ticari anlaşmaları yapılması, İran'ın ticari girişimlerini batı yerine doğuya yönlendirmesine sebep olmasıdır (Litwak, 2020).

2.2.2. Avrupa Devletleri'nin Anlaşmada Uyum Beklentileri

Eylül 2018'deki BM Genel Kurulunda Netanyahu, İran Nükleer Arşiv Belgeleri'nde* Tahran'ın Turqzabad bölgesinde radyoaktif malzeme içerebilecek gizli bir atom deposu bulunduğu bilgisini içerdiğini ve bunun ayrıntılarını açıklamıştır. İran rejimi Netanyahu'nun iddiasını reddetmiş ve bu binanın bir halı fabrikası olduğunu söylemiştir ancak UAEK müfettişleri Mart 2019'a kadar bu alanı denetleyememiştir. O zamana kadar 'halı fabrikasının' boşaltıldığı iddia edilmiştir. Bununla birlikte UAEK müfettişleri binada doğal ve insan yapımı uranyum parçacıkları tespit etmiş ve İran Hükümeti'nin anlaşma şartlarına uygun olarak bilgilendirme yapmadan uranyum depoladığını ortaya koymuştur. Bu durum karşısında açılan soruşturma sırasında İran, Nisan 2019'da Nükleer Anlaşma'da açık bir ihlali gerçekleştirmiş ve konuyla ilgili araştırmada işbirliği yapmayı bırakmıştır (Fleits, 2020).

Bu durum karşısında anlaşmanın tarafı diğer devletler: Fransa, Almanya ve Birleşik Krallık Dışişleri Bakanları, temel ortak güvenlik çıkarlarını paylaştıklarını bildirmişlerdir. Bahsi geçen güvenlik çıkarlarından biri nükleer silahların yayılmasını önleme tavrını sürdürmek ve İran'ın nükleer silah geliştirmesine izin vermemektir. Nükleer Anlaşma bu konuda kilit bir rol oynamaktadır. Avrupalı Devletler'e göre Nükleer Anlaşma çok taraflı diplomasinin ve küresel silahların yayılmasını önleme mimarisinin önemli başarısıdır. Bu anlaşma, İran'ın nükleer programının münhasıran huzurlu doğasına ve uluslararası barış ve güvenliğe güven duymaya kararlı bir şekilde katkıda bulunacağı inancıyla ortaya koyulmuştur. Anlaşmanın Avrupa cephesinde Fransa Dışişleri Bakanlığı, ABD'nin Anlaşmadan çekilmesi ve İran'a yaptırımları yeniden dayatması konusunda endişelerini belirtmiş ve Mayıs 2018'den itibaren anlaşmayı korumak

* (İsrail ajanları tarafından İran'dan çalındığı iddia edilen belgelerden oluşmaktadır.; Ayrıntılı Bilgi için bkz: The Iran Nuclear Archive: Impressions and Implications, Belfer Center Report, 2019.

*İran-ABD İlişkileri: ABD'nin Ortak Kapsamlı Eylem Planından
Ayrılması (2015-2020)*

için birlikte çalıştıklarını açıklamıştır. A3'ün sözleşme şartlarında öngörülen yaptırımları kaldırmak dahil olmak üzere taahhütleri tamamen onayladığını, anlaşma kapsamındaki taahhütlerin gerektirdiği tüm yaptırımların kaldırılmasına ek olarak İran ile meşru ticareti desteklemek için yorulmadan çalıştıklarını bildirmişlerdir. Ayrıca A3'ün, İran'ın Mayıs 2019'da anlaşma kapsamındaki bazı taahhütlerini yerine getirmeyi bırakacağını açıkladıktan sonra İran'ı rotayı değiştirmeye ikna etmeye çalıştıkları, İran'ın endişelerini gidermek ve Nükleer Anlaşma kapsamındaki taahhütlerine yeniden uyum sağlaması için çok çabaladığını, gerginlikleri gidermek, İran ve ABD'yi kapsamlı bir çözüm bulmak üzere müzakere masasına getirmek için diplomatik çabalar gösterdiklerini açıklamışlardır. A3 bu diplomatik çabaya bağlı kalmaya devam etmiş ve koşullar izin verdiği sürece devam etmeyi amaçlıyor açıklamasına rağmen İran, Nükleer Anlaşma'da ortaya konulan temel kısıtlamaları bozmaya devam etmiştir. Avrupa Devletleri anlaşmanın sürekliliğini korumak istediklerini ancak İran'ın Nükleer Anlaşma'ya '*uyumu azaltma hakkı*' olduğu iddiasını kabul etmediklerini bildirmişlerdir. Avrupa Birliği Yüksek Temsilcisi ile Fransa yetkilileri 11 Kasım'da bu endişeleri kamuya açıklamıştır. 6 Aralık'ta Ortak Komisyonunda, İran'a tersine dönmedikçe Anlaşmazlık Çözme Mekanizması dahil olmak üzere Nükleer Anlaşma çerçevesinde hareket etmekten başka seçenek olmadığı açıklanmıştır. Bu süreç A3'ün İran'a karşı maksimum baskı uygulama kampanyasına katılmadığını göstermiştir. A3, İran'ın Nükleer Anlaşma kapsamındaki taahhütlerine tam olarak uyum sağlamayı sürdürmesini istemiştir (France Diplomacy, 2020). Benzer bir açıklama Alman Dışişleri Bakanlığı'ndan yapılmıştır: Avrupa Devletleri'nin anlaşmaya bağlılıklarını sürdürdüğünü ve İran'dan da tam uyumluluğa dönmesinin beklendiği vurgulanmıştır. Almanya'nın açıklamasında İran'ın nükleer programı, balistik füze programı ve istikrarı bozan bölgesel faaliyetleriyle ilgili ortak endişelerin uzun vadede ele alması gerektiği, maksimum baskı stratejisinin bu amaca etkili bir şekilde hizmet etmeyeceği ifade edilmiştir. Alman yetkililer maksimum baskı yerine anlamlı bir diplomasi ve diyalog ile İran'dan anlaşmaya bağlı kalması ve taahhütlerini sürdürmesini bekledikleri açıklaması paylaşılmıştır (Amt, 2020). Fransa da anlaşma kararlarının herkesin nükleer silahların yayılmasını önleme çıkarlarına hizmet ettiğini ve uluslararası topluma İran'ın nükleer faaliyetlerinin münhasıran huzurlu ve güvenli doğası konusunda güvence verdiğini açıklamıştır (France Diplomacy, 2020). Rusya'nın da benzer açıklamaları ardından Devrim Rehberi Hamaney, İran'ın bu noktaya

761

IJSI 14/2
Aralık
December
2021

kadar Nükleer Anlaşma konusunda tüm sorumluluklarına bağlı kaldığını ama Avrupalıların kendi sorumluluklarını yerine getirmediklerini ve bunun kabul edilebilir olmadığını, İran'ın devamlı olarak kendi sorumluluklarını yerine getirmesinin ama diğerlerinin getirmemesinin kabul edilemez olduğunu belirtmiştir. Hamaney, İran'ın Nükleer Anlaşmayla ilgili kendi ülkesi ve halkının onur ve çıkarları yönünde gerekli kararı alacağını söylemiştir. Hamaney'e göre ABD'nin İran ile ilgili olarak füze ve bölgesel meseleleri gündeme taşımasında temel hedefi son kırk yıldır İslam Rejimi'nin kendisidir. Hamaney, Anlaşmanın İran'a fayda sağlamasından çekinen ABD'nin uzlaşmadan uzaklaşması ve şartları bozması sonucunda Avrupalıların Amerika'ya olan bağımlılıklarından dolayı pratikte uyum gösterdiklerini ancak anlaşmaya bağlı olduklarını açıklamıştır (Leader.ir, 2018). Nitekim İngiltere Dışişleri Bakanı Jeremy Hunt İran'ın bu anlaşmaya bütünüyle bağlı kalması ve anlaşmanın korunmasının nükleersiz bir Orta Doğu'ya sahip olmak için kesinlikle gerekli olduğu yönündeki ifadeleri İran'ın anlaşmadan uzaklaşan tavrının Avrupa Devletleri nazarındaki huzursuzluğunu göstermektedir. İran'ın uranyum zenginleştirmeyi hızlandırması ve izin verilen sınırların üzerinde stok yapacağını bildirmesi hem hayal kırıklığının bir ifadesi hem de anlaşmayı imzalayan üç Avrupalı devleti İran'a destek olmak için daha fazlasını yapmaya teşvik etmeyi amaçlamıştır (Wintour, 2019). Nuruzzaman'a göre İran'ın 'karşı baskı' politikası şeklinde ifade edilen bu tutumu aynı zamanda yaptırımların etkilerini ortadan kaldırmak ve Trump yönetimini Nükleer Anlaşma'ya geri dönmeye zorlamaya yöneliktir (Nuruzzaman, 2020).

Avrupalı güçler ise ilk aşamadaki vaadlerine rağmen Avrupalı yatırımcılara İran'da ABD yaptırımlarına karşı gelmeden ticaret yapabilecekleri konusunda güven veren bir ticaret mekanizması kuramamıştır (Wintour, 2019). Avrupa Devletlerinin açıklamalarına rağmen İran yönetimi, ABD'nin anlaşmadan çekilmesi ardından ilk aşamada İran lehine açıklamaları olan Avrupa Devletleri'nin tutumunu ABD ile aynı görmüştür. Almanya, Fransa ve Birleşik Krallık'ın İran ile ticaretlerini sürdürmek için oluşturdukları özel bir ticaret mekanizması olan INSTEX de beklenen sonucu verememiştir. Bu sebeple Tahran yönetimi kademeli olarak Anlaşmadan doğan taahhütlerini azaltmış, uranyum zenginleştirme çalışmaları başta olmak üzere birçok hassas nükleer faaliyetini kontrollü olarak artırma yoluna gitmiştir (Uygur, 2020).

2.3. Maksimum Direniş

David Patrikarakos nükleer programın Şah döneminden itibaren İranlılar için gurur kaynağı olduğunu vurgulamıştır. Patrikarakos, İran'ın nükleer programının, modern teknolojide İran'ın Batı teknolojisini kendine özgü bir şekilde İran ve İslami terimlerle bütünleştirerek bir kimlik ve ideoloji yaratmanın aracı haline geldiğini belirtmiştir. Şah'ın 1941 İngiliz ve Rus işgali karşısında deneyimi, onu İran'ın askeri açıdan güçlü olması gerektiğine ikna etmiştir. Zira bu durum İran halkı açısından utanç vericiydi. Askeri açıdan güçlü, nükleer güce sahip bir İran aynı zamanda itibarını artırmış olacaktır. Hangi siyasi görüşten olursa olsun İranlıların gözünde ülkenin büyüklüğü, konumu ve enerji rezervleri onu her zaman başkaları için bir hedef haline getirebilirdi; buna direnmek gerekiyordu. Bu sebeple tüm baskılara karşı direniş İran halkı açısından bir gurur kaynağı olmuştur (Patrikarakos, 2012: 49,153; Taghavi, 2019). Şii kutsal imamlarının teorik ve pratik gelenekleri direniş kültürünü desteklemektedir. İranlılar için nükleer sorun ABD hegemonyasına ve rejim değişikliği politikasına direnmek için bir fırsata dönüştürülebilmektedir. Nükleer mesele, İran hükümetinin ulusun bayrağın etrafında birleşmesini ve Batı'ya direnmesini sağlayan ulusal bir uzlaşma ve gurur meselesidir. Bu sebeple maksimum direniş politikası ve ABD yaptırımlarının rejimi zorlayıcı politikaları her zaman ABD'nin beklediği sonuçları sunmamaktadır. Yine de İran'ın direnişinin ekonomik gerekçeleri de vardır çünkü devlet bütçesinin büyük bir kısmı nükleer santrallere harcanmıştır. İran yönetimi bu yatırımdan yararlanmak istemektedir (Taghavi, 2019, 36, 37).

Tahran yönetimi, ABD'ye karşı direnişini adım adım artırmıştır. Mayıs 2019'da her altmış günde bir anlaşma taahhütlerinden bir adım geri atmayı planladığını açıklamıştır. Açıklamadan kısa bir süre sonra İran, zenginleştirilmiş uranyum ve ağır su stoklarının sınırlarını aşmasına izin vererek bu adımlardan ilkinin atmıştır (Wintour, 2019). Mayıs 2019'dan itibaren İran, ABD'yi yaptırımları tersine çevirmeye, ABD ve Avrupa'yı Nükleer Anlaşma'yı desteklemeye teşvik etmeye zorlamak için bir dizi provokasyona başlatmıştır. Bu süreçte Mayıs ve Aralık arasında Hürmüz Boğazında sivil ticari gemilere ve Basra Körfezinde petrol tankerine yönelik saldırılar ile Suudi petrol tesislerine drone saldırılarından İran'ın sorumlu olduğu iddia edilmiştir (Nuruzzaman, 2020). 31 Aralık'ta Bağdat'taki ABD Büyükelçiliği'ne Iraklı milisler aracılığıyla vekil bir saldırı

gerçekleştirilmiştir (Fleits, 2020). Bu durum Trump'a gerilimi tırmandırma ve bir hamle yapma fırsatı sunmuştur. 3 Ocak 2020'de İran Devrim Muhafızları Kudüs Gücü'nün generali Kasım Süleymani ABD saldırısı ile öldürülmüştür. Diğer yandan İranlı yetkililer sert tedbirleri ortaya koyarken bu adımların Avrupa Devletleri'ne ABD yaptırımlarıyla işbirliği yapmamaları ve Trump politikasının etkisini azaltmaları için baskı yapmasını beklemişlerdi. İran'ın bu geri çekilme adımları, Avrupa devletlerini İran rejimini ABD yaptırımlarından korumaya ikna edememiştir. Bunun yerine, Ocak 2020'de İngiltere, Fransa ve Almanya, AB yetkilileriyle birlikte teorik olarak İran'a karşı uluslararası yaptırımları yeniden başlatabilecek bir anlaşmazlık çözüm süreci geliştirmiştir. Avrupalı liderlerin bu hareketinin nedeni İran ile Nükleer Anlaşma taahhütlerini sürdürmeye yönelik bir diyalog başlatmaktır (Fleits, 2020).

Süleymani'nin öldürülmesi ardından 4 Ocak 2020'de Tahran yönetimi Nükleer Anlaşma kısıtlamalarının artık İran'ın nükleer programını hiçbir şekilde sınırlamayacağını açıklamıştır. İran tüm uluslararası beklentilere rağmen anlaşmaya uyumu azaltmayı seçmiştir ve 5 Ocak'ta İran İslam Cumhuriyeti'nin taahhütlerini azaltmanın beşinci adımında anlaşma sınırlamalarının son temel bileşeni olan santrifüj sayısı sınırı ve zenginleştirme ile ilgili konular dahil olmak üzere İran İslam Cumhuriyeti'nin nükleer programında artık herhangi bir operasyonel kısıtlamaya uymayacağını açıklamıştır. Bu konuda İngiltere, Fransa ve Almanya Dışişleri Bakanları 6 Aralık 2019'da İran'ı uyardıklarını belirtmiş olsa da İran'ın uyum göstermek konusunda isteksiz olduğu görülmüştür. 2015 anlaşması U-235'in yüzdesini, nükleer fizyondaki kullanımı için çok önemli olan nadir izotopun ne kadar zenginleştirilebileceğini ve ne kadar uranyum depolayabildiğini kısıtlayan bir anlaşmadır. Süleymani'nin öldürülmesine yanıt olarak İran, uranyum zenginleştirmesindeki herhangi bir kısıtlamaya artık uymayacağını belirtmiştir. Oysaki 2006'dan sonra İran'a yönelik Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi yaptırımlarının neredeyse tamamı 2015 Nükleer Anlaşmasından sonra kaldırılmıştır. Ortaya çıkan anlaşmazlıklar çözülemezse Birleşmiş Milletler'in silah ambargosu dahil olmak üzere anlaşma kapsamında askıya alınmış olan İran'a yaptırımların tekrar gündeme gelmesi söz konusu olmuştur. Bu durum Avrupalı tarafların ifadelerinde (France Diplomacy, 2019; Amt, 2020) yapmak istemedikleri bir şey olsa da ABD yaptırımlarının gücü göz önüne alındığında İran için Avrupa Devletleri önemli bir ekonomik fark yaratamamıştır (Erlanger, 2020).

Bu konuda İngiltere ve Almanya başbakanları sürecin yoluna girmesi için çağrıda bulunmuşlardır. Almanya Başbakanı, 'Hedefimiz açık: Anlaşmayı korumak ve anlaşma dahilinde diplomatik bir çözüme ulaşmak istiyoruz, bunu anlaşmada yer alan tüm ortaklarla birlikte ele alacağız. İran'ı şu anda başlamış olan müzakere sürecine yapıcı bir şekilde katılmaya çağırıyoruz.' açıklamasını yapmıştır (Erlanger, 2020). Ayrıca Rusya ve Çin, İran petrolünün satın alınması dahil olmak üzere bu anlaşmanın korunması çabalarını desteklemiştir. Süleymani'nin öldürülmesi ardından Ukrayna Havayollarına ait bir yolcu uçağının düşürülmesi anlaşma üzerindeki gündemi zamana yayma fikrini ortaya çıkarmıştır (Erlanger, 2020).

3. İRAN-ABD İLİŞKİLERİ: İRAK'TA REKABET VE DEVLET DIŞI AKTÖRLER

ABD-İran ilişkilerini iyileştirmek veya İran ile gerçek bir d tente elde etmek için bazı engeller vardır: İran ve ABD'deki iç siyasi dengeler, bölgesel m tfevliklerin özellikle Suudi Arabistan ve İsrail'deki pozisyonları dahil olmak üzere çeşitli faktörler bu engelleri güçlendirmektedir (Khatib, 2019).

Devrim Muhafızları Kudüs Gücü Komutanı Kasım Süleymani, Devrim Rehberi Hamaney'e mektubunda: İŞİD'in eylemleri ile on binlerce sivilin şehit edilmesinin ABD tarafından tasarlanmış bir plan olduğunu, ABD'nin bu yöntemlere devam ettiğini, Elbukemal harek tı ile bu Amerikan-Siyonist örgütün istilasının son bulunduğunu bildirmiştir. Ali Hamaney bu mektuba cevabında: İSİD'e vurulan darbenin aynı zamanda bölgede iç savaş çıkartarak Siyonizm karşıtı direnişi yok etmek ve bu zalim gruplar vasıtasıyla bağımsız devletleri zayıflatmayı hedefleyen ABD ve İsrail'e de bir darbe olduğunu belirtmiştir (leader.ir, 2017). Her iki devletin birbirini terörizmle destek vermekle suçlamak konusundaki ithamları ve bölgede artan çatışma süreçlerinde kendilerini bu sorunları çözme gayretindeki taraf olarak sunmaları, bölgesel güvenlik açısından İran-ABD ilişkilerinin başka bir boyutunu ortaya koymaktadır. Hamaney, İŞİD'i Amerikalıların türettiğini ve Trump'ın seçim kampanyası sırasında buna değindiğini hatırlatmıştır. İŞİD'i kuran Amerikalıların onlara yardım ettiğini ancak ABD yönetiminin uluslararası propagandasında insan hakları, mazlumlar ve hayvan haklarını savunduklarını iddia ettiklerini belirtmiştir (leader.ir, 2018).

Ekim 2017'de ABD Dışişleri Bakanı Rex Tillerson'ın Irak güçleriyle birlikte savaşan İran destekli paramiliter birimlerin dağıtılması çağrısını Irak hükümeti reddetmiş ve onların İran'ın devlet dışı aktörler değil Iraklı olduklarını savunmuştu. Eski Irak Dışişleri Bakanı İbrahim el-Jaafari, düzenlediği basın toplantısında İran'ın komutanı Tümgeneral Kasım Süleymani'nin Bağdat hükümetinin isteği üzerine Irak'ta IŞİD ile mücadeleye yardım ettiğini vurgulamıştır. '*Gönüllü Halk Güçleri*' çatısı altında İran'dan emir alan bu gruplar arasında: Bedir Örgütü, Ketaib Hizbullah ve Asaib Ehl-i Hak gibi gruplar vardır. Irak üzerindeki bu rekabetin sebep olduğu önemli bir problem Irak güvenlik güçlerinin politize olması ve potansiyel mezhep çatışmalarına uygun zemin oluşmasıdır. ABD'nin Irak üzerinde İran kontrolünün artmasından duyduğu rahatsızlığa rağmen Haider el-Abadi 8 Mart 2018'de Şii paramiliter gruplarının ülkenin güvenlik güçlerine dahil edilmesini resmileştiren bir kararname yayınlamıştır (Arif, 2019: 6,7).

Devrim Rehberi Hamaney, dönemin Irak Başbakanı Haydar El İbadi ve yanındaki heyeti kabulünde yaptığı konuşmada, Irak'ta IŞİD terör örgütüne karşı mücadelede tüm siyasi ve dini cereyanların birlik ve dayanışma içinde olmasını takdir ederek, '*halk güçlerini*' Irak'ın güçlenmesine sebep olan önemli ve mübarek bir gelişme olarak nitelmiştir. Ayrıca Hamaney Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması gerekliliğini hatırlatmış, ABD ve uydularının Irak'ın bağımsızlık, kimlik ve birliğine karşı olduklarını ifade etmiştir. IŞİD güçlerinin belli bir zaman diliminde Bağdat yakınına kadar geldiğini belirten Hamaney, IŞİD'in Irak'tan kaçış yolunda olduğunu ve bu başarının Irak içindeki birlik, beraberlik ve Irak devletinin gençlere karşı güvenmekteki doğru politikasının eseri olduğunu belirtmiştir. Hamaney, Irak'ta ayrışma ve ihtilafları ABD'nin darbe indirmek için kolladığı fırsatlar olarak nitelendirmiş, bu fırsatın ABD'ye verilmemesini ayrıca eğitim ve diğer konular bahanesi ile ABD güçlerinin Irak'a girişinin engellenmesini istemiştir. Iraklı güçlerin Suriye sınırına varmalarının stratejik ve büyük bir hareket olduğunu ve korunması gereğini vurgulamıştır (leader.ir, 2017).

Irak'ta 2018 seçimleri sonucunda Muqtada al Sadr başkanlığındaki koalisyon galip gelmiş ve seçimlerin ardından 'İran dışarı! Irak özgür kalacak!' sloganları atılmasına rağmen İran Cumhurbaşkanı Ruhani, ilk resmi ziyaretini Mart 2019'da Irak'a yapmıştır. ABD'nin İran'a yönelik yaptırımlarını telafi etmek için üç günlük Irak ziyareti

*İran-ABD İlişkileri: ABD'nin Ortak Kapsamlı Eylem Planından
Ayrılması (2015-2020)*

sırasında Tahran ve Bağdat, demiryolu projeleri, enerji, sağlık, ticaret ve iki ülke arasındaki vizesiz seyahat ile ilgili anlaşmalar dahil olmak üzere birçok mutabakat zaptı imzalamıştır. İran, Irak üzerindeki nüfuzu ile hem ABD yaptırımlarının etkisini azaltmayı hem de ABD baskısına rağmen ilişkilerin sürekliliğini ve İran etkisini göstermek istemiştir. Sadr hareketi ile İran'ın ittifakı ABD'nin bölgedeki varlığını uzaklaştırma amacındadır. Irak ise arabulucu rolü ile taraflar arasında en az zararı görmeye çalışmaktadır (Arif, 2019: 11-13).

ABD-İran arasındaki çekişmenin Irak üzerinde sürdürülmesi İran'ın bölgesel güvenliği için ABD'yi siyasi ve askeri olarak Irak'ta sınırlandırma stratejisinde kısmen başarılı olduğunun bir göstergesidir (Çökenoğlu, 2020). ABD yönetimi ise Irak üzerinde de yaptırımlar yoluyla baskı uygulayarak sorunların sebebinin İran olduğunu ve İran ile ilişkilerin sınırlandırılması gerektiği mesajını vermek istemiştir. Nitekim ABD'nin Irak'taki İran destekli bazı milis gruplara yaptırım uygulaması ve İran'ın Irak üzerinde nüfuzu, ABD ile İran arasındaki gerilimin Irak'a yansımalarının bir sonucudur. 2019'da İran'ın Irak'taki ABD üslerine yaklaşık yirmi saldırı gerçekleştirildiği iddia edilirken (BBC, 2020) (Mehmet Alaca, 2020), ABD bu saldırılara uzun süre şiddetli bir yanıt vermemiş, Haşdi Şabi içindeki gruplara ve liderlerine yaptırım uygulamakla yetinmiştir. Anadolu Ajansı'nun haberine göre 2019'da Haşdi Şabi bünyesindeki Harekât Hizbullah en-Nuceba ve lideri Ekrem el-Kabi terör listesine alınmış; *South Wealth Resources Company* ve iki yöneticisine İran Devrim Muhafızları Ordusu'nun Irak'taki yapılanmasına silah kaçırdığı iddiasıyla yaptırım uygulanmıştır. Haşdi Şabi'nin bileşenlerinden Asaib Ehli'l Hak'ın lideri Kays el-Hazali ve kardeşi Luys Hazali, İran Devrim Muhafızları'nın Irak'taki operasyonlarını yürüten Hüseyin Falih Aziz el Lami ve Iraklı işadamı Hamis el Hancar yaptırım listesine alınmıştır. ABD, Devrim Muhafızları Ordusu'nu terör örgütü listesine alırken bu sürecin Irak ayağını İran'a yakınlığıyla bilinen figürler ve kurumlar üzerinden yürütmüştür. Merkezi Irak Hükümeti yasal bir düzenleme ile Haşdi Şabi resmi bir güç haline getirilmiş olsa da Haşdi Şabi dışında hareket eden milis yapıların kontrol altına alınamamış olması sorun oluşturmuştur. Adil Abdulmehdi'nin başbakanlığı döneminde de Haşdi Şabi üzerindeki kontrolün artırılması için ABD'nin baskı yaptığı bilinmektedir (Duman, 2020).

767

IJSl 14/2
Aralık
December
2021

İran yönetimi, bu süreçte İran ve Irak'ta gerçekleşen protestoların ABD komplosu olduğunu iddia etmiştir. İran, aynı zamanda vekâlet savaşı yürüttüğü tüm bölgelerde İran müdahaleciliğinden kaynaklanan uluslararası rahatsızlığı bu şekilde gölgelemek istemiştir. Diğer yandan İran'ın ABD tarafından uygulanan yaptırımlar nedeniyle içine düştüğü ekonomik ve siyasi krizin bir benzerinin Irak'ta ortaya çıkabileceği iddiasıyla Irak ile ilişkilerini daha da derinleştirmiştir. ABD'nin Nükleer Anlaşma'dan çekilme kararı ve sonrasında başlayan gerilim bölgede terörizmi artırmıştır. 2017'de yenilgiye uğratıldığı ilan edilen IŞİD'in 2019'da Kerkük'ün pek çok noktasında saldırı düzenleyebilmesi ve yeniden yapılanmaya gitmesi bu durumun bir örneği olabilir. Irak'ta ABD üslerine yönelik Haşdi Şabi saldırılarının yoğunlaşması ve Washinton yönetiminin Ketaib Hizbullah saldırısı, Irak'ta yeni başbakan adayının belirlenmesindeki rekabetin sahaya yansımalarıyla da ilişkilidir. ABD ile İran arasındaki gerilimin devam etmesinin Irak'ta yeni başbakanın belirlenmesindeki ayrışmayı pekiştirdiği söylenebilir (Mehmet Alaca, 2020).

ABD, İran'ı bölgede teröre destek veren ülke olarak nitelemiştir. Ruhani bu ithamlara terörist gruplar ve kurtuluş hareketleri birbirinden ayırt edilebilir hale getirilmelidir cevabını vermiştir. Ruhani'nin bakış açısına göre işgal altındaki toprakların kurtarılması mücadelesi ve kendini savunma/*self determinasyon* hakkı (BM'in kendini savunma hakkı ve terör kavramını birbirinden net olarak ayırmamasının sonucu) terörist eylemlerden farklıdır (Taghavi, An Iranian Perspective, 2019: 34).

İran-ABD arasındaki gerilimin vekil aktörler aracılığı ile yansıdığı diğer bölge ülkeleri Lübnan ve Yemen'dir. ABD, İran'ın Yemen'de çatışmanın sürmesine sebep olduğunu iddia etmiş, Hamaney bu iddiaya: '*Yemen altyapısı ve masum halkı gündelik olarak ABD müttefiklerince ve Amerikan silahlarıyla bombalanıyor; ancak ABD hükümeti herhangi bir itirazda bulunmaksızın demir parçalarıyla şov yapıp İran'ın Yemen'e füze taşıdığını iddia ediyor. Yemen halkı kuşatılırken bu ülkeye füze nasıl sevk edilir?*' cümleleriyle cevap vermiştir. Hamaney'e göre İran bu meselelere müdahil olurken uluslararası hukuk kurallarını göz önünde tutmaktadır (leader.ir, 2017). Ayrıca Hamaney'e göre İran'ın bölgedeki olaylara karşı direnişinin ABD'nin planlarını bozmaktadır (leader.ir, 2018). Nitekim Trump'ın maksimum baskı politikasının ardındaki amaç İran'ın gücünü azaltmak, bölgesel nüfuzunu ve füze çalışmaları ile oluşturacağı

caydırıcı gücünü zayıflatmaktır ancak sonuç bu beklentinin tersi yönde gelişmiştir. Maksimum baskıya karşı maksimum direniş her iki tarafın savaştan kaçınma eğilimini ve bu amaç için 'minimum çevreleme' stratejisi ile bölgesel dengeleri kendi lehlerine geliştirme rekabetini güçlendirmiştir (Barzegar, 2020).

Amirahmadi'nin belirttiği gibi İran-ABD ilişkilerinde daha dostane bir çözüm, her iki tarafın sahada gerçekleri göz önünde bulundurmasını ve her birinin diğerini görme biçiminde bir paradigma değişikliğini kabul etmesini gerektirmektedir (Amirahmadi, 2017). Uluslararası talepler ve bölgesel sükûnetin tesisi için İran-ABD arasında uzlaşma beklentisine rağmen ABD'nin bir sonraki misillemesi ile bölgesel güvenlik ve tarafların ilişkileri büyük bir darbe almıştır.

4. KASIM SÜLEYMANİ SUİKASTI

İran Devrim Muhafızları Ordusu'na bağlı Kudüs Gücü Komutanı Kasım Süleymani, ABD'nin Irak'ı işgali karşısında bölgedeki Şii ayaklanmasını düzenlemiş, Lübnan Hizbullahını silahlandırmakta etkili olmuş, Beşar Esed'in Suriye iç savaşına karşı savunmasını organize etmiş, Yemen'deki Husi isyanına askeri destek sağlamıştır. Bunlara ek olarak bölgenin Lübnan Hizbullah genel sekreteri Hassan Nasrallah ve Irak'ın Ketaib Hizbullah lideri ve Popüler Seferberlik Birimleri komutanı Ebu Mehdi El-Mühendis gibi önde gelen Şii komutanları ile kişisel ilişkiler geliştirmişti. Süleymani bu bağlantılarını Lübnan ve Irak'ın iç politikalarına etki etmek için kullanmıştır (The Soleimani, 2020). Süleymani, 2015'te Suriye'de İran-Rusya ortaklığının şartlarını Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ile müzakere etmiş, İran halkı nazarında popülaritesi hızla yükselmiş önemli bir isimdir. ABD Süleymani'yi binlerce Amerikan askerini yaralamaktan sorumlu tutmuştur. Süleymani'nin hedef alınması fikri George W. Bush ve Barack Obama yönetimleri sırasında ortaya çıkmış ancak stratejik olarak verimsiz olduğu düşünülmüştür. Bununla birlikte Devrim Muhafızları'nın Irak ve Suriye'deki faaliyetleri göz önünde tutulduğunda Süleymani'nin artan popülaritesi onun kaybedilmesi olasılığının öngörülebilir olduğunu göstermektedir; Nitekim Süleymani henüz hayatta iken Hamaney ona 'yaşayan şehit' demiştir (The Soleimani, 2020). Bu ifade İran yönetiminin Süleymani'nin hedef olması ihtimaline tamamen hazırlıksız olmadığını göstermektedir.

ABD'nin Nükleer Anlaşma'dan çekilmesi sonrasında İran-ABD arasında yaşanan gerginlikler diplomatik sorumlulukları gölgede bırakmıştır. ABD, 8 Nisan 2019'da İran'ın İslam Devrim Muhafız Kolordusu'nu 'yabancı terör örgütü' olarak belirlemiştir. Egemen bir devlet olan İran'ın resmi ordusunun bir bölümü terör örgütü olarak ilan edilmiştir. 5 Mayıs'ta John Bolton ABD Merkez Komutanlığı'nın güvenliği için bölgeye askeri sevkiyat yapılacağını bildirmiştir (The US, Iran, 2019). Washington, bu hamlelerin bölgedeki ABD güçlerine İran'dan yönelecek olası bir tehdide cevaben yapıldığını belirtmiştir ancak bu tehdidin ne olabileceğine dair detay verilmemiştir. Pentagon ABD'nin 'bölgedeki güçlerini ve çıkarlarını savunmaya hazır olduğunu' belirtmekle beraber İran ile bir çatışma istemediklerini vurgulamıştır. İran ise bu iddiaları 'saçmalık' ve 'psikolojik savaş' olarak değerlendirmiştir (BBC News, 2019).

27 Aralık'ta Kerkük'te ABD'nin kullandığı K1 askeri üssüne düzenlenen roketli saldırı ise Irak coğrafyasının İran-ABD geriliminde bir çatışma alanı olduğunu tekrar gösterdiği gibi ABD bu kez askeri bir misilleme yapmakta gecikmemiştir (Mehmet Alaca, 2020).

1 Ocak 2020'de Hamaney, Twitter üzerinden Trump'a 'hiçbir şey yapamazsınız' ifadesiyle meydan okumuştur. Bu meydan okumanın ardından 3 Ocak 2020'de Irak'ın başkenti Bağdat'ta Süleymani ve İran yanlısı Haşdi Şabi örgütünün Başkan Yardımcısı Ebu Mehdi el-Mühendis'in dahil olduğu ve on kişinin öldürüldüğü füze saldırısının sorumluluğunu aynı günün ilerleyen saatlerinde ABD üstlenmiştir. Trump'ın önceki olaylarda İran kışkırtmalarına karşı eylemsizliği düşünüldüğünde Süleymani'nin öldürülmesi yanıtının İran cephesinde henüz beklenmediği söylenebilir (AA, 2020; The Soleimani, 2020).

Süleymani'nin öldürülmesinde kendisinin 2015'ten itibaren bölgede artan etkinliği ve popülaritesi tek sebep değildir. Bu suikaste giden süreçte ABD'ye ait bir insansız hava aracının Umman Körfezi kıyısındaki Hürmüzgan eyaletine bağlı Kuhmubarek kenti sahilinde İran hava sahasını ihlal ettiği gerekçesiyle füzeyle vurularak düşürülmüştü. ABD Hava Kuvvetlerine ait (RQ-4 Global Hawk tipi) İHA'nın karadan havaya füzeyle vurularak düşürülmesi, ABD'nin üstlendiği Bağdat Havalimanı saldırısının sebebi olarak görülmüştür. ABD Merkez Kuvvetler Komutanlığı (CENTCOM) Hürmüz Boğazı üzerinde uçan ABD Hava Kuvvetleri'ne ait insansız hava aracının

*İran-ABD İlişkileri: ABD'nin Ortak Kapsamlı Eylem Planından
Ayrılması (2015-2020)*

İran tarafından düşürüldüğünü doğrulamış ancak söz konusu İHA'nın 'uluslararası hava sahasında' uçarken düşürüldüğünü iddia etmişti (Ahışhalı, 2019). Eylül 2019'da Suudi Arabistan'da devlete ait petrol şirketi Saudi Aramco'nun iki tesisine İHA ile saldırı düzenlenmişti. Saldırıyı Husiler üstlense de kullanılan İHA'ların İrana ait olması (Deutsche Welle, 2019) bölgede gerilimi artırmıştır. Litwak'ın İran'ın ABD ambargolarına asimetrik yanıtı olarak değerlendirdiği bu tarz eylemler rejimin petrol satma kabiliyetinin engellenmesi durumunda küresel ekonomiyi etkileyebilecek hamleler yapabileceğini göstermiştir (Litwak, 2020).

Süleymani'nin öldürülmesi Trump yönetimi tarafından İran'ın Ortadoğu'daki etkisine karşı atılan agresif ve riskli bir adımdır. Aynı zamanda İran ile bölgesel ortakları ve ABD arasında nükleer diplomasiyi hayal kırıklığına uğratabilecek, bölgeyi istikrarsızlaştırabilecek bir grev ve misilleme döngüsü başlatma riskini ortaya çıkarmıştır. Saldırının ardından Lübnan Hizbullahı, Yemen'in Husi hareketi ve Hamas gibi İran'ın müttefikleri, ABD'ye karşı misilleme çabalarına yardım sözü vermiştir (The Soleimani, 2020).

Süleymani'nin öldürülmesi ardından Hamaney buna sebep olan katilleri, ağır bir intikam beklediğini belirten bir taziye mesajı yayınlamıştır (leader.ir, 2020).

4.1. Süleymani'nin Cenaze Töreni ve Tepkiler

Süleymani'nin öldürülmesi İranlı liderler tarafından İnkılabın gücünü koruduğu yönünde direniş propagandası geliştirmenin dolaylı bir aracı olmuştur. Diğer yandan İran halkına ABD'nin yaptırımları karşısında dirayetli olmanın bir haysiyet meselesi olduğu mesajı verilmiştir (Landler, 2018).

Bağdat'ta İran'ın desteklediği gruplar ABD elçiliğine baskın düzenlemiştir. Bu saldırı ile ABD'nin Irak'ta yaratmaya çalıştığı yenilmezlik algısını kırmak hedeflenmiştir. Haşdi Şabi'nin hiçbir dirençle karşılaşmadan korunaklı *Yeşil Bölge'*ye girerek ABD elçiliğini basması, İran'ın Irak'taki askeri yapılanma üzerindeki gücünü ABD'ye göstermiştir. ABD saldırılarında hayatını kaybeden Şii milisler için ülkede üç günlük yas ilan edilmesi ise İran'ın Irak

771

IJSl 14/2
Aralık
December
2021

yönetimi üzerindeki nüfuzunu ortaya koymuş ayrıca İran'ı hedef alan bir saldırının Irak'a yapılmış bir saldırı şeklinde manipüle edilebileceğini göstermiştir. İran-ABD mücadelesinin Irak Coğrafyasında yaşanması, Irak'ta ABD karşıtlığının gelişmesine sebep olsa da Süleymani suikastı İran ile Iraklı Şii grupları arasındaki bağı ilk aşamada güçlendirmiş ancak bölgedeki İran karşıtlığı tamamen ortadan kalkmamıştır (Mehmet Alaca, 2020; Nuruzzaman, 2020). Eski ABD Savunma Bakanı Leon Panetta'ya göre Kasım Süleymani'nin öldürülmesi ile İran-ABD arasında ortaya çıkan gerilim son kırk yıl içinde tarafları bir savaşa en çok yaklaştıran sürece sebep olmuştur. İran ilk olarak Nükleer Anlaşma'ya ilişkin müzakere edilen kısıtlamaları artık gözetmeyeceği açıklamasını yapmış ve ardından yukarıda belirttiği gibi Irak'taki iki ABD üssüne füze saldırısı düzenleyerek misilleme yapmıştır. Bu askeri yanıt ile uluslararası kriz atmosferi ve taraflar arasında gerilimin arttığı gözlenirse de son kırk yılda İran-ABD ilişkilerinin kriz siyasetinde ilerleme gösteren yapısı değişmemiştir (Litwak, 2020).

Süleymani suikasti orantısız bir adım ve İslam Cumhuriyeti'ne geçerli bir misilleme hakkı ve bazı stratejik hedefler arama pozisyonu kazandırmıştır. Bu sebeple Trump yönetimi aşırı tepki göstermek ve krize sebep olmakla eleştirilmiştir. Aynı zamanda Süleymani'nin öldürülmesi İran'a iç politikada farklı bir fırsat sunmuştur. Kasım 2019'da İran'daki halk hareketlerinin şiddetle bastırılması ardından İran halkına sorunlu süreçlerin sebepleri ve birlik olmak konusunda meşru bir gerekçe sunma fırsatı olmuştur. İran, bu durumdan hızlı bir şekilde çok yönlü bir propaganda ile faydalanmış ve ulusal birlik duygusunu güçlendirerek rejimin yıpranmış görüntüsünü toparlamak istemiştir ancak İran halkının biriken tepkileri ve bu tepkinin sebepleri değişmediği göz önüne alındığında bu propagandanın uzun vadeli bir fayda sağlamayacağı görülmüştür. Zira İran'da ekonomik baskı, politik yabancılaştırma ve genel çaresizlik duygusu bu olaylardan neredeyse etkilenmemiştir özellikle Ukrayna Havayollarına ait bir yolcu uçağının vurulması İslam Cumhuriyeti'ni Süleymani suikastından elde edilen kısa vadeli kazançlardan mahrum etmiştir (Abdoh-Tabrizi, 2020: 28).

SONUÇ

Nükleer Anlaşma süreci İran ve ABD'nin zorlayıcı önlemlere uzlaşma zemininde kalamayacağını ortaya koymuştur. ABD'nin anlaşmadan

*İran-ABD İlişkileri: ABD'nin Ortak Kapsamlı Eylem Planından
Ayrılması (2015-2020)*

çekilmesinin ardından tarafların iletişimi tekrar gerilim ve uzaklaşma eksenine kaymıştır. Aynı dönemde ABD'nin seçim sürecinde olması tarafların uzlaşmasını zorlaştırmıştır. Her iki yönetim de aralarındaki gerilimi kendi iç siyasi dinamiklerine olduğu kadar birbirlerinin iç politikasına etki etmek için de kullanmıştır.

Trump'ın uzlaşmadan uzak İran'a yönelik tutum ve söylemleri ABD'nin bir süreliğine olsa da Avrupa tarafından yalnız bırakılmasına kapı aralamıştır. Trump, İran'a yönelik ambargoların kaldırılması vaadini ortaya koyan Nükleer Anlaşma'dan çekilirken bu durumun BM (2231) ambargosunun sürdürülmesine sebep olabileceğini düşünmüş hatta bu beklentisini dile getirmiştir. ABD'nin bu isteği gerçekleşebilseydi özellikle Irak üzerinde sürdürülen mücadelede ABD büyük bir avantaj elde etmiş olacaktı ancak ortaya çıkacak bu yeni durumun Avrupalı aktörlerin güç dengesinde kabul edilemez olduğu anlaşılmaktadır. İran'ın ABD'nin anlaşmadan çekilmesinin ardından uzlaşmadan uzaklaşan tutumuna rağmen Avrupalı devletlerin ılımlı yaklaşımlarında bu dengeyi gözetme amaçları etkili olmuştur.

ABD'de Barack Obama döneminde geliştirilen diplomasi seçeneğinin İran-ABD uzlaşması için önemli bir yöntem olduğu anlaşılmaktadır; Nitekim ABD'nin bir müttefik gibi kullandığı yaptırım kartı İran yönetimini ikna etmekte yeterli değildir. ABD'nin yaptırım kartına karşı İran siyaseti ve toplumsal reflekslerinin daha duyarlı hale geldiği söylenebilir. İran geçmişte olduğu gibi yaptırımlar karşısında iç sorunlara odaklanmaktan çok hem bölgesel hem de ekonomik olarak bir tehdit olabileceğini gösteren karşı hamleler geliştirmiştir. 2019'da Petrol tesislerine, ABD İHA'larına yönelik saldırılar İran'ın 'asimetrik' cevapları olarak değerlendirilmiş ve İran yönetimi geri adım atmayarak gerilimi tırmandırmayı seçmiştir.

Kasım Süleymani suikastine İran'ın misillemesi yine aynı bölgede Irak'ta verilmiştir. Irak coğrafyasında gelişen rekabet ve taraflar arasındaki gerilimin bölgeye yansması İran-ABD ilişkilerinin bölgesel güvenliğine ve huzurun tesisinde önemini göstermektedir.

Trump yönetimi, ABD'yi Nükleer Anlaşma'dan çekerek menfaatlerini koruduğunu ve maksimum baskı ile İran'ı istedikleri şekilde bir anlaşmaya ikna edeceğini düşünmüş olsa da gerilimin Irak coğrafyasında sürdürülmesi ABD'nin stratejik olarak bu rekabette

773

IJSI 14/2
Aralık
December
2021

zarar görmesine sebep olmuştur. Tarafların bölgesel güvenliği etkileyen tutumu maksimum diplomasi seçeneğinin önemini ve bu yöndeki beklentileri güçlendirmiştir. Trump'ın ilkesel gerçekçilik olarak ifade ettiği strateji, İran'ın maksimum direniş ve karşı baskı politikası yanı sıra ticari yönde Çin ve Hindistanla geliştirdiği ilişkiler dolayısıyla Trump'ın ABD'nin itibarının sarsılmasına sebep olmakla eleştirilmesine sebep olmuştur.

**İran-ABD İlişkileri: ABD'nin Ortak Kapsamlı Eylem Planından
Ayrılması (2015-2020)**

KAYNAKÇA

Ahışhalı, Mustafa Melih (2017). "İran'da İkinci Ruhani Dönemi", Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iranda-ikinci-ruhani-donemi/823351>, (22.05.2017), (Erişim Tarihi: 10.07.2020).

Ahışhalı, Mustafa Melih (2019). "İran'dan 'tekrarlanması durumunda ABD İHA'sını yine vururuz' açıklaması", *Anadolu Ajansı Web Sitesi*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/irandan-tekrarlanmasi-durumunda-abd-ihasi-yine-vururuz-aciklamasi/1514005>, (24.06.2019), (Erişim Tarihi: 14.06.2020).

Amirahmadi, Hooshang (2017). "The Gathering JCPOA Storm and the Way Forward", <http://www.us-iran.org>: <http://www.us-iran.org/news/2017/10/6/thegathering-jcpoa-storm-and-the-way-forward>, (06.10.2017), (Erişim Tarihi: 05.08.2020).

Anadolu Ajansı Web Sitesi (2020). "İranlı General Süleymani ve Haşdi Şabi Başkan Yardımcısı el-Mühendis Öldürüldü", <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iranli-general-suleymani-ve-hasdi-sabi-baskan-yardimcisi-el-muhendis-olduruldu/1690687>, (03.01.2020) (Erişim Tarihi: 04.04.2021).

Arif, Beston Husen (2019). "Iran's Struggle For Strategic Dominance In A Post-Isis Iraq". *Asian Affairs*, 50(3), 344-363.

Barzegar, Kayhan (2020). "The Hard Chess Puzzle: Trump's 'Maximum Pressure' versus Iran's 'Maximum Resistance'", <https://studies.aljazeera.net/en/reports/hard-chess-puzzle-trump%E2%80%99s-%E2%80%98maximum-pressure%E2%80%99-versus-iran%E2%80%99s-%E2%80%98maximum-resistance%E2%80%99>, (15.06.2020), (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

BBC News (01.08.2020). *İran, Irak'taki ABD Hedeflerini Balistik Füzelele Vurdu*, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51029016>, (Erişim Tarihi: 18.04.2021).

BBC News (20.05.2017). *Trump'tan Suudi Arabistan'la 110 Milyar Dolarlık Silah Anlaşması*, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39987397>, (Erişim Tarihi: 01.07.2021).

BBC News (11.06.2019). *İran nuclear deal: Key details*, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-33521655>, (Erişim Tarihi: 14.05.2020).

BBC News (Aralık 2019). *Six charts that show how hard US sanctions have hit Iran*, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-48119109>, (Erişim Tarihi: 24.06.2020).

BBC News (11.05.2019). *ABD-İran gerilimi: ABD Orta Doğu'ya Patriot füze savunma bataryası ve savaş gemisi gönderiyor*, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48218822>, (Erişim Tarihi: 19.07.2020).

775

IJSl 14/2
Aralık
December
2021

Caner, Mustafa (2017). "İran Cumhurbaşkanlığı Seçimleri 2017 Analiz", Mayıs 2017, Sayı 202, Ankara: Seta Vakfı, https://setav.org/assets/uploads/2017/05/Analiz_202.pdf, (Erişim Tarihi: 07.08.2020).

CNN (13.09.2020). *Joe Biden: There's a smarter way to be tough on Iran*, <https://edition.cnn.com/2020/09/13/opinions/smarter-way-to-be-tough-on-iran-joe-biden/index.html>, (Erişim Tarihi: 08.10.2020).

Çökenoğlu, Taylan (2020). "Sadr-İran Yakınlaşması Ve Kaybedilen Genç Kitle" *Anadolu Ajansı Web Sitesi*, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/sadr-iran-yakinlasmasi-ve-kaybedilen-genc-kitle/1751717>, (02.03.2020), (Erişim Tarihi: 01.07.2020).

Davenport, Kelsey (2021, Mart). "The Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA) at a Glance". *Arms Control Association*.

Deutsche Welle (2019). *Suudi petrol tesislerine İHA ile saldırı*, <https://www.dw.com/tr/suudi-petrol-tesislerine-ih-ile-saldiri>, (14.09.2019), (Erişim Tarihi: 21.07.2020).

Deutsche Welle (2020). *ABD İran yaptırımlarında ısrarlı*, <https://www.dw.com/tr/abd-iran-yaptirimlarinda-ısrarli>, (09.30.2020), (Erişim Tarihi: 19.10.2020).

Duman, Bilgay (2020). *Süleymani Suikastı Sonrası Süreçte Haşdi Şabi'nin Geleceği*, *Anadolu Ajansı Web Sitesi*, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/suleymani-suikasti-sonrasi-surecte-hasdi-sabinin-gelecegi-1710200>, (01.22.2020), (Erişim Tarihi: 12.06.2021).

Erlanger, Steven (2020). "France, Germany and U.K. Serve Notice on Iran Under Nuclear Deal", *The New York Times*, <https://www.nytimes.com/2020/01/14/world/europe/iran-nuclear-deal.html>, (14.06.2020), (Erişim Tarihi: 12.07.2020).

Fleits, Fred (2020). "What's Next for Trump's Iran Policy?" *National Review*, [www.nationalreview.com: https://www.nationalreview.com/2020/06/president-trump-iran-policy-significant-success/](https://www.nationalreview.com/2020/06/president-trump-iran-policy-significant-success/), (08.06.2020), (Erişim Tarihi: 02.08.2020).

France Diplomacy (2019). *2018-2019-The JCPOA remains in place despite US withdrawal*, <https://www.diplomatie.gouv.fr/en/country-files/iran/the-iranian-nuclear-issue/>, (29.07.2019), (Erişim Tarihi: 10.06.2020).

France Diplomacy (2020). *Joint statement by the Foreign Ministers of France, Germany and the United Kingdom on the Joint Comprehensive Plan of Action*, <https://www.diplomatie.gouv.fr/en/country-files/iran/news/article/joint-statement-by-the-foreign-ministers-of-france-germany-and-the-united>, (01.14.2020), (Erişim Tarihi: 11.08.2020).

France Diplomacy (2020). *JCPOA-Joint statement by spokespersons of the Foreign Ministries of France, Germany and the United Kingdom and of the High*

**İran-ABD İlişkileri: ABD'nin Ortak Kapsamlı Eylem Planından
Ayrılması (2015-2020)**

Representative of the European Union, <https://www.diplomatie.gouv.fr/en/country-files/iran/the-iranian-nuclear-issue/article/jcpoa-joint-statement-by-spokespersons-of-the-foreign-ministries-of-france>, (30.05.2020), (Erişim Tarihi: 11.08.2020).

German Federal Foreign Office Web Site (2020). E3-Statement on Iran, <https://www.auswaertiges-amt.de/>: <https://www.auswaertiges-amt.de/en/newsroom/news/-/2354554>, (19.06.2020), (Erişim Tarihi: 12.07.2021).

Ghazvinian, John (2020). *America and Iran: A History, 1720 to the Present*. The U.S.: Oneworld.

haberler.com (2017, Mayıs 22). Haziran 12, 2020 tarihinde Haberler.com: <https://www.haberler.com/ruhani-fuze-denemek-icin-abd-den-izin-alacak-9646861-haberi/> adresinden alındı

Ilan, Goldenberg; Kaleigh, Thomas (2019). "Trump's Iran Policy Is a Failure". *Foreign Policy*: <https://foreignpolicy.com/2019/09/25/trumps-iran-policy-is-a-failure/>, (September 2019), (Erişim Tarihi: 21.06.2020).

Irna.ir (2020). *İran Dışişleri Bakanlığı: İran Silah Ambargosunun Sona Ermesi Önemli Bir Gündür*, <https://tr.irna.ir/news/84078485/%C4%B0ran-D%C4%B1%C5%9Fi%C5%9Fleri-Bakanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1-%C4%B0ran-silah-ambargosunun-sona-ermesi>, (18.10.2020), (Erişim Tarihi: 19.10.2020).

Katzman, Katzman (2020). "Iran Sanctions RS20871", (C. R. Service, Dü.) <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/RS/RS20871/308>, (23.07.2020), (Erişim Tarihi: 14.08.2020).

Katzman, Kenneth; McInnis, Kathleen J.; Clayton, Thomas (2020). "*U.S.-Iran Conflict and Implications for U.S. Policy (R45795)*", (C. R. Service, Dü.) USA, <https://crsreports.congress.gov/R45795>, (08.05.2020), (Erişim Tarihi: 18.07.2020).

Khatib, Ayman Saleh Albarasneh; Koleilat, Dania (2019). "The US Policy Of Containing Iran From Obama To Trump 2009-2018". *Global Affairs*, 2-22 /10. doi:10.1080/23340460.2019.1701951.

Kurşun, Muhammed (2020). "İran Cumhurbaşkanı Ruhani: Silah Ambargosunun Sona Ermesi Nükleer Anlaşmanın Önemli Bir Kazanımdır". *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iran-cumhurbaskani-ruhani-silah-ambargosunun-sona-ermesi-nukleer-anlasmanin-onemli-bir-kazanimidir/1876807>, (14.06.2020), (Erişim Tarihi: 07.07.2020).

Kurşun, Muhammed (2019). "İran'ı Sarsan Saldırı Terör Eylemlerini Yeniden Gündeme Taşdı". *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/irani-sarsan-saldiri-teror-eylemlerini-yeniden-gundeme-tasidi/1392614>, (14.02.2019), (Erişim Tarihi: 01.07.2021).

777

IJSl 14/2
Aralık
December
2021

Landler, Mark (2018). "Trump Abandons Iran Nuclear Deal He Long Scorned", The New York Times, <https://www.nytimes.com/2018/05/08/world/middleeast/trump-iran-nuclear-deal.html>, (08.05.2018), (Erişim Tarihi: 14.06.2020).

leader.ir (2017). *Halkın Geçimi, Dünya İle Teamül Ve Sultacılar Karşısında Direniş, İslam İnkılabı Rehberi Bürosu Resmi Sitesi.* <https://www.leader.ir/tr/content/18924/12.-D%C3%B6nem-Cumhurba%C5%9Fkanl%C4%B1k-Se%C3%A7imlerinin-%C4%B0slam-%C4%B0nk%C4%B1lab%C4%B1-Rehberi-taraf%C4%B1ndan-Onanmas%C4%B1-T%C3%B6reni>, (03.08.2017), (Erişim Tarihi:14.06.2020).

leader.ir. (2017). *İslam İnkılabı Rehberi General Süleymani'nin Mektubuna Cevap Verdi: İnsanlığa Büyük Hizmette Bulundunuz, İslam İnkılabı Rehberi Bürosu Resmi Sitesi.* <https://www.leader.ir/tr/content/19925/%C4%B0slam-%C4%B0nk%C4%B1lab%C4%B1-Rehberi-General-S%C3%BCleymani%E2%80%99nin-mektubunu-cevapladi%C4%B1>, (20.11.2017), (Erişim Tarihi: 28.06.2020).

leader.ir (2017). *Irak Başbakanı'nı Kabul Eden İslam İnkılâbı Rehberi: Amerikalılara Güvenmeyin, Darbe Vurmak İçin Fırsat Kolluyorlar.* <https://www.leader.ir/tr/content/18579/Irak-Ba%C5%9Fbakan%C4%B1n-%C4%B0slam-%C4%B0nk%C4%B1lab%C4%B1-Rehberi-Taraf%C4%B1ndan-Kabul-Edilmesi>, (20.06.2017), (Erişim Tarihi: 05.08.2020).

leader.ir (2017). *Yargı Erki Ve Yetkililerini Kabul Eden İslam İnkılâbı Rehberi: Yargı Gücü Halkın Meşru Özgürlüklerinin Savunucusu Olmalı.* <https://www.leader.ir/tr/content/18709/%C4%B0slam-%C4%B0nk%C4%B1lab%C4%B1-Rehberi-Ayetullah-Seyyid-Ali-Hamanei,-Yarg%C4%B1-Erki-Ba%C5%9Fkan%C4%B1-ve-Yetkililerini-Kabul-Etti>, (03.07.2017).

leader.ir (2018). *"Hava Kuvvetleri Komutanlarını Kabul Eden İslam İnkılabı Rehberi: Bu Yılki 22 Behmen, Daha Muhteşem Olacak".* <https://www.leader.ir/tr/content/20579/%C4%B0slam-%C4%B0nk%C4%B1lab%C4%B1-Rehberi,-Hava-Kuvvetleri-komutanlar%C4%B1n%C4%B1-kabul-etti>, (08.02.2018), (Erişim Tarihi: 04.05.2020).

leader.ir (2018). *Suriye'de Amerika Yenilgiye Uğramıştır,* <https://www.leader.ir/tr/content/22033/Rusya-Devlet-Ba%C5%9Fkan%C4%B1-ve-beraberindeki-heyetin-%C4%B0slam-%C4%B0nk%C4%B1lab%C4%B1-Rehberi-taraf%C4%B1ndan-kabul%C3%BC>, (07.09.2018), (Erişim Tarihi: 17.06.2020).

leader.ir (2020). *İmam'ın Bugün İçin Dersi, Değişimi Sürdürmektir,* <https://www.leader.ir/tr/content/24499/%C4%B0slam-%C4%B0nk%C4%B1lab%C4%B1-Rehberi'nin,-%C4%B0mam-Humeyni'nin-ks-r%C4%B1hlet-y%C4%B1ld%C3%B6n%C3%BCm%C3%BC-dolay%C4%B1s%C4%B1yla-konu%C5%9Fma-yapmas%C4%B1>, (03.06.2020), (Erişim Tarihi: 19.08.2020).

**İran-ABD İlişkileri: ABD'nin Ortak Kapsamlı Eylem Planından
Ayrılması (2015-2020)**

leader.ir (2020). "İslam İnkılabı Rehberi: General Süleymani'nin İntikamı Ağır Olacaktır". <https://www.leader.ir/tr/content/23952/%C4%B0slam-%C4%B0nk%C4%B1lab%C4%B1-Rehberi'nin-general-Kas%C4%B1m-S%C3%BCleymani'nin-%C5%9Fehadeti-dolay%C4%B1s%C4%B1yla-taziyet-mesaj%C4%B1>, (03.01.2020) (Erişim Tarihi: 09.06.2020).

Litwak, Robert S (2020). "Anatomy of the U.S.-Iran Crisis", *Wilson Center*: <https://www.wilsoncenter.org/article/anatomy-us-iran-crisis>, (21.01.2020), (Erişim Tarihi: 05.08.2020).

Mather, Yassamine (2018). "The Political Economy of Iran's Islamic State, Donald Trump and Threats of War". *Critique*, 46(3), 443-469.

Mehmet Alaca, Bekir, Aydoğın (2020). "ABD'nin Bağdat Büyükelçiliğinin basılması Irak'taki kaosu derinleştirebilir", *Anadolu Ajansı*: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/abdnin-bagdat-buyukelciliginin-basilmesi-iraktaki-kaosu-derinlestirebilir/1690020>, (02.01.2020), (Erişim Tarihi: 07.07.2020).

New York Times. 26 Mayıs 2017. (26, May 2017).

Nuruzzaman, Mohammed (2020). "President Trump's 'Maximum Pressure' Campaign and Iran's Endgame". *Strategic Analysis*, 44(6), 570-582.

Özdemir, Atasay (2013). *Uluslararası Sistemdeki Etkin Aktörlerin İran'ın Nükleer Programına Yaklaşımları*. T.C. Harp Akademileri Stratejik Araştırmalar Enstitüsü.

Patrikarakos, David (2012). *Nuclear Iran: The Birth of an Atomic State*. I.B. Tauris.

Jones, Seth G. (2018). "The Escalating Conflict with Hezbollah in Syria". Center for Strategic International Studies Web Site: <https://www.csis.org/analysis/escalating-conflict-hezbollah-syria>, (20.06.2018), (Erişim Tarihi: 01.08.2020).

Shahi, Afshin; Abdoh-Tabrizi, Ehsan (2020). "Iran's 2019-2020 Demonstrations: The Changing Dynamics Of Political Protests In Iran". *Asian Affairs*, 51(1), 1-41.

Sima, Shine; Zimmt, Raz; Catran, Anna (2017). "The Election of Rouhani as President: A Message to the Supreme Leader". *Institute for National Security Studies*, No: 933.

Tabatabai, Adnan (2019). "Back to Crisis Mode: Iran's Quest to Manage Internal Crises and External Pressures". *Istituto Affari Internazionali (IAI)*, 7.

Taghavi, Mohammad Reza Chitsazian; Seyed, Mohammad Ali (2019). "An Iranian Perspective on Iran-US Relations: Idealists Versus Materialists". *Strategic Analysis*, 43(1), 28-41.

779

IJSl 14/2
Aralık
December
2021

Taubmann, Michel (2017). "Don't Confuse the People of Iran with Its Islamic Regime". *Jewish Political Studies Review*, 28(3/4), 56-59.

Tharoor, Ishaan (2020). "Trump's Iran Policy Is Heavy On Posture, Light On Strategy". *The Washington Post*. <https://www.washingtonpost.com/world/2020/01/07/trumps-iran-policy-is-heavy-posture-light-strategy/>, (07.01.2020), (Erişim Tarihi: 04.07.2020).

United Nations Security Council (2020). *Iran Must Refrain from More Action to Reduce Commitments under 2015 Nuclear Deal, Under-Secretary-General Tells Security Council*. <https://www.un.org/press/en/2020/sc14400.doc.htm> adresinden alındı (22.12.2020).

United Nations Security Council, (Dü.). (2020). *Non-Proliferation Agreement Remains Best Way to Ensure 'Exclusively Peaceful Nature of Iran's Nuclear Programme', Under-Secretary-General Tells Security Council*. <https://www.un.org/press/en/2020/sc14236.doc.htm>, (30.06.2020), (Erişim Tarihi: 15.04.2021).

Uygur, Hakkı (2020). "İran'ın Silah Ticareti Yasağı Kalktı mı?". *İRAM*, <https://iramcenter.org/iranin-silah-ticareti-yasagi-kalkti-mi/>, (22.10.2020), (Erişim Tarihi: 23.10.2020).

Warrick, Thomas S (2020). "The United States Needs to Preserve the UN Security Council Snapback for the Future", *Atlantic Council*, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/iransource/the-united-states-needs-to-preserve-the-un-security-council-snapback-for-the-future/>, (09.06.2020), (Erişim Tarihi: 17.09.2020).

Wintour, Patric (2019). "Iran's Ultimatum on Breaching Nuclear Deal Puts EU3 on the Spot", *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2019/jun/26/iran-ultimatum-on-breaching-nuclear-deal-puts-eu-3-on-the-spot>, (26.06.2019), (Erişim Tarihi: 17.09.2020).

Zaccara, Luciano (2017). "The Challenges Of Rohani's Second Term" . <http://www.realinstitutoelcano.org/wps/wcm/connect/7660de1b-f54f-409a-b8be-c854174ec6f2/ARI83-2017-Zaccara-Challenges-Rohani-second-term.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=7660de1>, (30.10.2017).

Zarif, Mohammad Javad (2007). "Tackling The Iran-U.S. Crisis: The Need for a Paradigm Shift". *Journal of International Affairs*, 60(2), 73-94.

Zarif, Mohammad Javad (2014). "What Iran Really Wants: Iranian Foreign Policy in the Rouhani Era". *Foreign Affairs*, 93(3), 49-59.

--, (2020). "The Soleimani Killing's Regional Implications". *Strategic Comments*, 26(2), I-III. doi:<https://doi.org/10.1080/13567888.2020.1744849>

--, (2019). "The US, Iran and 'maximum pressure'". *Strategic Comments*, 25(4), IV-VI. doi:[10.1080/13567888.2019.1630105](https://doi.org/10.1080/13567888.2019.1630105).

SUMMARY

In this study, Iran-US relations were evaluated within the framework of the Joint Comprehensive Action Plan signed between with P5 + 1/E3+3 (USA, Russia, China, France, UK and Germany) and the Islamic Republic of Iran in 2015.

Following the 2017 elections, Hassan Rouhani was elected the President of Iran for the second time. During this period, it became difficult to maintain conciliatory discourses in Iran and the United States of America (USA) relations. Although the Barack Obama administration in the US emphasized the option of diplomacy in Iran-US relations, the Donald Trump administration has returned to its *rogue state* rhetoric, which led to the escalation of the tension between the parties.

Trump, one of whose election promises was to save the United States from The Joint Comprehensive Plan of Action /Nuclear Agreement (JCPOA), kept this promise when he took office. Trump claimed that the nuclear achievements gained by Iran with this agreement could harm US interests.

The nuclear cooperation between Iran and the USA that started in 1957 was interrupted after the 1979 Iran Revolution. In the 1990s, Iran agreed with Russia for the renovation of its nuclear facilities. This situation has been an important reason for US foreign policy makers to describe Iran as a nuclear threat. The signing of the KOEP in 2015 and the option of diplomacy is an important step in this regard for both sides, regional security and European powers.

The European States had taken a moderate approach in order for Iran to continue to comply with the agreement in the first phase after the USA's withdrawal from the agreement. Although the European powers were continued their expectation Iranian compliance with the deal, the shortcomings of an agreement without the USA were apparent quite soon for Iran. Despite the maximum resistance policy of the Iranian administration, the necessity of compliance with the USA has emerged in order to protect the economy. As a matter of fact, the passive attitude of the European States despite the initiatives such as INSTEX and the fact that no action was taken to prevent the economic damage Iran suffered has revealed this situation.

The President of the USA tried to persuade Iran to a negotiation in line with his expectations with a policy of *maximum pressure*. Trump's desire to persuade the Iranian administration by intensifying the sanctions on Iran after his decision to withdraw the US from the agreement brought the tension between the parties to the brink of war.

The Tehran administration has responded to Trump's policy of maximum pressure with a policy of maximum resistance. After the USA's withdrawal from the Nuclear Deal, attacks on Saudi Petroleum facilities and US UAVs, especially in 2019, were Iran's 'asymmetric' responses and Iran chose to escalate the tension. After the USA targeted Qasem Soleimani at Baghdad airport, Iran retaliated in Iraq in the same region. The continuation of the tension between Iran and the USA with the attacks in the geographies of the other actors of the region has revealed the damage to regional security when Iran and the US relations move away from diplomacy.

782

IJSI 14/2
Aralık
December
2021

Although the Trump administration thought that it would protect his interests by withdrawing the US out of the Nuclear Agreement and persuade Iran to an agreement with maximum pressure, the continuation of the tension in the Iraqi geography caused the US to strategically suffer from this competition and Trump was criticised for causing the US reputation to be shaken.

In this study, it is aimed to evaluate the departure of Iran-US relations from diplomacy after the USA's withdrawal from the Nuclear Agreement and to emphasize the effect of diplomacy option in order to maintain regional security.